

Міністерство юстиції України
Пенітенціарної академія України
Кафедра психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ
ПІДЛІТКІВ

Виконав:
слухач 2 курсу, 466 групи,
Бабік Юлія Петрівна

(підпис)

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент
Кухар Т.В.

(підпис)

Нормоконтролер:
кандидат психологічних наук, доцент
Кухар Т.В.

(підпис)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Робота допущена до захисту в ЕК
« _____ » _____ 20__ року, протокол № _____
засідання кафедри _____

повна назва кафедри

Чернігів-2024

АНОТАЦІЯ

Бабік Ю.П. «Психологічні особливості особистісного зростання підлітків» - Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» (галузь знань 05 соціальні та поведінкові науки). - Пенітенціарна академія України. Чернігів, 2024 р.

Зміст анотації.

Кваліфікаційна робота «Психологічні особливості особистісного зростання підлітків» присвячена вивченню формування та розвитку підлітків як особистостей, з урахуванням їхньої психологічної, соціальної та емоційної зрілості. У роботі аналізуються основні теоретичні підходи до дослідження особистісного зростання дітей підліткового віку, а також фактори, що впливають на цей процес. Особливу увагу приділено ролі сім'ї у вихованні підлітків, освітньому середовищу, в якому вони знаходяться, взаєминам з однолітками та індивідуальній мотивації підлітків.

Дослідження також детально розглядає значення емоційного інтелекту у формуванні особистості в підлітковому віці, рівень самооцінки, здатність до рефлексії та мотивацію, які сприяють розвитку стійких характерних рис підлітків, що ведуть до самореалізації. Окрему увагу зосереджено на психологічних аспектах подолання криз підліткового віку, процесах формування здорової ідентичності та пошуку ефективних методів вирішення внутрішніх конфліктів.

Мета роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних особливостей особистісного зростання підлітків. Емпіричний розділ роботи передбачає проведення психологічних діагностичних заходів серед підлітків, які представляють різні соціальні групи. Це дозволяє визначити рівень їхнього особистісного розвитку, специфіку емоційної зрілості та рівень соціальної адаптації, а також вплив зовнішніх чинників середовища.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

- проведено теоретичний аналіз психологічних особливостей особистісного зростання підлітків;
- розглянуто специфіку психологічних аспектів особистісного зростання підлітків;
- визначено методи та форми впливу на розвиток особистості підлітків.

На основі проведеного дослідження сформульовано рекомендації для шкільних психологів, педагогів і батьків, спрямовані на сприяння гармонійному розвитку підлітків. Основна увага приділяється створенню позитивного соціально-психологічного клімату, заохоченню саморефлексії, стимулюванню мотивації до особистісного зростання та наданню підтримки в подоланні характерних труднощів цього вікового етапу.

Результати роботи можуть бути застосовані у:

- практичній психології;
- освітніх програмах;
- тренінгах;
- консультативній роботі з підлітками.

Список публікацій за темою роботи:

Бабік Ю.П. Психологічні особливості особистісного зростання підлітків.

Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи в умовах євроінтеграційних процесів: матеріали міжнар. наук. – практ. конференції (м. Чернігів, 22 листопада 2024 року) Пенітенціарна академія України, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА.....	9
1.1. Характеристика психологічних особливостей формування особистості в підлітковому віці.....	9
1.2. Характеристика «Я-концепції» у осіб підліткового віку.....	17
1.3. Особливості особистісного зростання підлітка.....	23
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ ПІДЛІТКІВ.....	30
2.1. Методи дослідження та характеристика емпіричної вибірки.....	30
2.2. Констанція та аналіз результатів емпіричного дослідження.....	35
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ БАТЬКАМ ЩОДО ВИХОВАННЯ ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	60
3.1. Психологічні особливості батьківського піклування.....	60
3.2. Попередження проявів девіантної поведінки підлітків.....	63
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зростання сучасного суспільства зазнало не аби яких змін. Для формування здорової особистості в підлітковому віці потрібно приділити багато уваги. Забезпечення правильного виховання свідомості в сучасному світі, на мою думку, є дуже глобальною проблемою тому, що в останні роки світ дуже змінився. Наразі розстановка та правильне усвідомлення пріоритетів в підлітковому віці перебуває за межами правильного.

У сучасних нових настановах велике значення у психології набуває самосвідомість людини та здатність досягати того рівня, щоб самовдосконаливати її. Саме правильний розвиток самосвідомості у підлітковому віці є впливом ставлення до життя, ставлення людини самої до себе та до інших людей, а також є гарантом для функціонування в суспільстві.

Підлітковий вік – вважається активною фазою під час формування самосвідомості, що виникає під час особистісного зростання дитини в пубертатний період. Самий пік цього розвитку припадає на підлітковий вік та юнацький. Під час пубертатного періоду відбувається становлення особистості, що починає на самперед усвідомлювати себе, з'являється здатність усвідомлювати свою продуктивну діяльність, свої ролі в суспільстві, сім'ї, а також сюди можна віднести професійні ролі. Саме завдяки цьому в подальшому підліток визначає свій життєвий шлях, а також за рахунок розвитку визначається подальший шлях розвитку самосвідомості підлітка. Саме в пубертатний період у дитини виникає суперечність у розвитку самосвідомості, що характеризується зазвичай складним шляхом, наприклад: він і дитина, і вже не дитина, має багато рис дорослого. Для того, щоб правильно знаходити підхід в цьому періоді, потрібно визначити причини та прояви цих суперечностей.

Ступінь розробленості проблематики на думку дослідників. В психології приділяли значну увагу в розвитку особистості підлітків та самосвідомості їх формування. Багато психологів та вчених приділяли значну увагу цьому. А саме такі вітчизняні психологи як: С. Л. Виготський, І. М.

Сеченов, В. В. Петухов, Г. М. Свіденська, К. О. Шовкова, І. С. Кон, І. В. Яворська-Ветрова, та із зарубіжних вчених дану тему вивчали: З. Фройд, У. Джонс, Е. Фром, К. Хорні, Е. Еріксон, Е. Шпрангер, В. Штерн, Ф. Арієс, Ш. Злотник та інші. Дані психологи зробили великий внесок в психологію своїми дослідженнями про розвиток особистості в підлітковому віці та про розвиток самосвідомості. За допомогою робіт, був відкритий теоретичний та практичний блок. Розроблено вплив сім'ї та однолітків на розвиток підлітка та досліджено сексуальне життя підлітків під час розвитку особистості. Та всі інші аспекти, які впливали на самопізнання дитини у пубертатному періоді. Але всіх досліджень недостатньо, щоб можна було стверджувати, що дане питання досліджено до кінця. Отже недостатня розробленість окресленої проблеми, з одного боку, її актуальність з другого, як в теоретичному, так і в практичному аспекті зумовили вибір теми дослідження, яка має назву «Психологічні особливості особистісного зростання підлітків».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Дослідження здійснювалося у межах відкритої теми науково-дослідної роботи кафедри психології Пенітенціарної академії України. За результатами дослідження опубліковано тезу: «Я-концепція» як важливий аспект психологічних досліджень підліткового віку.

Мета даної роботи. Теоретично обґрунтувати та емпірично вивчити психологічні особливості особистісного зростання підлітків.

Об'єкт дослідження. Особистісне зростання підлітка.

Предмет дослідження. Психологічні особливості особистісного зростання підлітків.

Для досягнення мети в роботі вирішувалися наступні завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічних особливостей особистісного зростання підлітків.
2. Розробити програму емпіричного дослідження.
3. Емпірично дослідити психологічні особливості особистісного зростання підлітків;

4. Рекомендації батькам, щодо прийняття участі в процесі особистісного зростання дитини в підлітковому віці.

Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань, було використано комплекс **методів дослідження:**

Теоретичні:

- ознайомлення зі змістом найбільш поширених термінів у даній проблематиці;
- аналіз, синтез, класифікація, узагальнення для вивчення сучасного стану дослідження проблеми у сучасній психологічній теорії та практиці;
- визначення поняттєвого апарату дослідження та уявлень про можливість розв'язання всіх проблем, які можуть бути пов'язані з правильним формуванням особистості в підліта.

Практичні: було проведено емпіричне дослідження розвитку особистості на прикладі сучасних підлітків. Було використано блок методик, серед яких були: Методика вивчення спрямованості особистості «Орієнтована анкета» (В. Смекала, М. Кучера. Методика «САМОАЛ». Тест-опитувальник для визначення самоствалення особистості (В. в. Столін, С. Р. Пантелєєв).

Інформаційною базою дослідження використано наукові видання українських та зарубіжних вчених також наукові видання, практичні рекомендації та поради науковців в сфері психології.

База проведення дослідження: дослідження проведене на базі ліцею села Полиці за допомогою онлайн платформи «Форма».

В дослідженні взяли участь 60 учнів у віці від 12 до 16 років.

Практичне значення дослідження допоможе більш детально розглянути дану проблему. Дослідження можуть стати основою як для навчальних програм в шкільних закладах так і допоможуть батькам у вихованні дітей.

Результати роботи можуть бути корисні в роботі: психологів, вчителів, батьків та допоможуть підібрати правильні методи ставлення та виховання особистості.

Апробація матеріалів кваліфікаційної роботи магістра. Проведені дослідження та отриманні результати були висвітлені на Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи в умовах євроінтеграційних процесів» - «Я-концепція» як важливий аспект психологічних досліджень підліткового віку.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, трьох розділів (теоретичного, емпіричного та рекомендаційного), висновків, списку використаних джерел (68 із них 8 іноземною мовою), та додатків (3). В роботі міститься 4 таблиць та 24 рисунка. Основний обсяг тексту становить (72) сторінок. Загальний обсяг роботи становить (76) сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

1.1. Характеристика психологічних особливостей формування особистості в підлітковому віці

Сучасна психологія особистості – це наукова дисципліна, яка перетворює спекулятивні міркування про природу людини в концепції, які можуть бути підтверджені експериментально. Під поняттям «особистість» розуміють стійку систему соціально значущих характеристик, які характеризують людину як члена певного суспільства або спільноти. Особистість – це перш за все абстрактне поняття, що об'єднує безліч аспектів, що характеризують людину, до даних таких аспектів можна віднести: емоції, мотиви, думки, переживання, сприйняття або ж дії. Також значення особистість охоплює дуже великий спектр внутрішніх психологічних процесів, визначають особливості поведінки людини в різноманітних ситуаціях. Теорії, які вивчають поняття особистість дуже відрізняються між собою, тому практично неможливо дати концептуальне визначення слову «особистість» . В межах психології не існує загального єдиного значення – воно має стільки ж значень, скільки психологів і теорій особистість, які займаються цією проблемою [11].

Підлітковий вік є дуже важливим періодом в житті кожної людини. Пубертатний період в кожного протікає зовсім по різному. Він починається приблизно 10-11 років триває до 14-15 років. Дуже багато психологів займалися та займають детальним вивченням підліткового віку. Створено дуже багато теорій на цю тему та проведено безліч досліджень. Перехідний вік – перехід від дитинства до дорослості.

Формування особистості в підлітковому віці – це дуже складний і багатогранний процес, який характеризується різними психологічними аспектами. Пубертатний період – це період завершення дитинства, з якого починається його дорослішання перехід від дитинства до дорослого життя. Зазвичай це відбувається в період з 10-11 до 14-15 років. У дітей цього віку

з'являється здатність до рефлексії, під час якої підлітки починають порівнювати себе з дорослими та меншими за себе, та роблять висновок, що вони вже стали дорослими. За рахунок чого вони хочуть, щоб і оточуючі їх сприймали не як дітей, а як дорослих та самосвідомих осіб [9].

Одна із психологічних характеристик особливостей формування особистості у дітей підліткового віку – це формування ідентичності. Дана характеристика є дуже актуальним проявом у сучасних підлітків, але водночас не до кінця дослідженою. На цьому етапі у поведінці підлітків спостерігаються відчуття власної безпорадності, пасивність до всього того, що раніше цікавило дитину, відчуження від дорослих та відчайдушна байдужість до всього. Поведінка може ставати не контрольованою та часто проявляються різні форми девіантної поведінки. На цьому етапі підлітки шукають себе в суспільстві, за допомогою своїх здібностей, цінностям, а також особистісним якостям, що дає змогу успішно подолати кризу ідентичності. З негативної точки зору криза ідентичності проявляється в таких формах як: депресія, жорстокість, апатія, прагнення втекти від реальності, проявами алкогольної або наркотичної залежності. Також на даному етапі підлітки хочуть проявляти себе в різних ролях, стилях та інтересах. З допомогою всього цього підлітки шукають свою ідентичність, те що вони хочуть від життя та ким вони хочуть бути в цьому житті.

Кризу ідентичності вивчав відомий психолог Е. Еріксон. Він зауважував, що дана криза є особливістю підліткового віку і говорив про те, що вона тісно пов'язана з кризою сенсу життя. Він говорив, що «В основі даного процесу лежить особистісне самовизначення, що має ціннісно-сміслову природу. Становлення ідентичності, що особливо інтенсивно проходить в підлітковому віці, неможливе без зміни системи соціальних зв'язків, по відношенню до яких зростаюча людина повинна виробити життєві позиції». Формування ідентичності може відбуватися на тлі соціального оточення підлітка, приклад цього може слугувати благополучна сім'я, здорове оточення друзів, оточення

близьких людей та їх взаєморозуміння. Якщо ж в оточення дитини показує протилежно, то тим важче підлітку пережити кризу ідентичності [8].

Найголовнішою проблемою підлітків це є прагнення до самостійності, дорослості та незалежності. Загальним терміном це можна це назвати – автономність підліткового віку. Автономність проявляється в протистоянні соціуму, в цей період підлітки хочуть бути незалежними від батьків, дорослих або вчителів. Це дозволяє самостійно думати приймати рішення та формуватися як особистості. На думку психологів автономність це про те, що людина може перш за все захистити себе та свої права, не буди залежним від когось, самостійно вирішувати свої проблеми та дозволяє людині бути цілісною. Е. Фромм говорив, що автономність – це свобода яка дозволяє самостійно розвиватися, розуміти свої помилки та виправляти їх та брати за їх відповідальність та іти до своїх цілей та мети, а головне розуміти для чого це. Узагальнивши вище сказане можна сказати, що автономність підлітка це про те, що вчить їх бути самостійними та незалежними [46].

Соціальні зв'язки є дуже важливим етапом в житті підлітків. Вони відіграють роль розвитку підлітка, як особистості. Відносини з батьками у цей період є дуже важливими, тому батьки повинні бути обережними у спілкуванні зі своїми дітьми, щоб не втратити зв'язок, але спілкування з однолітками для підлітка є вирішальним етапом. Зв'язки з однокласниками та іншими дітьми одного ж віку для підлітка є дуже важливими. За допомогою спілкування з однолітками, підліток набуває соціальні здібності, а також однолітки стають для дитини підлітка одними з найбільшою підтримкою в його житті та за допомогою цього реагувати на різні психологічні кризи стає набагато простіше. Спілкування з батьками та ровесниками в цьому віці стає зовсім протилежним. Для батьків підлітки стають більш закритими, а для своїх ровесників все навпаки. З ними підлітки діляться з усіма своїми проблемами, коли в той час для батьків це стає секретом. Для сучасного підлітка реалії нашого сьогодення зруйнували соціальні зв'язки. Але взаєморозуміння, соціальна компетентність

не зникла, а навпаки збільшилась у сучасних підліткі, тому на даний момент спостерігається потреба у відновленні цих зв'язків [5].

Також, вираженою ознакою формування особистості в підлітковому віці є емоційна нестабільність. В цей період, значно перебудовується емоційна сфера, за допомогою якої починається формуватися логічне мислення. Така перебудова стосується практично всіх аспектів розвитку і за допомогою цього у підлітка формується нова взаємодія з навколишнім середовищем, що не обходить без появи нових вражень і переживань. Однак це характеризується, як позитивною так і негативною стороною.

На емоційну нестабільність звичайно впливає дуже багато факторів таких, як: психологічні, фізіологічні, соціальні фактори. Психологічний фактор є пов'язаний з вибудови категорій моралі, статусом в соціумі та ідентифікацією себе, що також дуже впливає на формування особистості. Цей шлях супроводжується ще з самого дитинства і характеризується тривогами, страхами, невпевненістю в собі та своїх можливостях. Дуже важливим в цьому періоді та потребує не-аби якої уваги – це є самооцінка. Нажаль підлітки не завжди правильно оцінюють себе та свої вчинки через, що може виникати занижена або навпаки завищена самооцінка, що призводить до напруженості, тривожності, підозрливості, злості до себе або дратівливості, а також виникає апатія та байдужість. Наступний фізіологічний фактор визначається такими особливостями як ріст та статеве дозрівання. Під час цього всього відбувається повністю перебудова організму, що є дуже великим впливом на емоційну нестабільність і самосвідомість. У цей період у підлітків можна спостерігати не-аби який прояв до інстинктів та те, що процес збудження бере верх над процесом гальмування, що цілком можливо може призвести до збільшення збудливості. На соціальним фактором стоїть розуміння себе в соціумі. В цей період підлітки починають думати про майбутнє, про вибір майбутньої професії про те з чим вони хочуть пов'язати своє подальше життя. За рахунок цього емоційна нестабільність характеризується відчуттям дорослості та відокремленням від батьків [12].

Ш. Бюлер вважала, що емоційна нестабільність характеризується двома фазами – це негативна та позитивна фази. Він говорив, що негативна фаза завжди проявляється байдужістю, підвищеним неспокоєм, дратівливістю або душевним нездужанням, що дає ускладнення на емоційну сфері підлітка і за рахунок цього проявляються гнів, нетерплячість, агресія, вихваляння. А про позитивну фазу він говорить те, що це негативна фаза дуже часто змінюється на позитивну, за рахунок якої у підлітка виникає радість та цікавість наприклад до мистецтва, спорту, літератури та інших різних видів діяльності, що можуть захопити цікавість [53].

Наступне, що можна виділити у характеристиках психологічних особливостей формування особистості в підлітковому віці – це сексуальна ідентичність. Проходження сексуальної ідентичності у підлітковому віці, є обов'язковим та найголовнішим аспектом, за допомогою якого формується здорова та цілісна особистість. На цьому етапі підлітки досліджують свою сексуальність, під чим розуміється питання сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Сексуальна орієнтація – це характеристика людини, що відображає більш-менш стійкий в часі і усвідомлений платонічний, еротичний та сексуальний потяг до людей певної статті або двох статей одночасно. Сексуальна орієнтація поділяється на декілька видів:

1. Гетеросексуали. Люди, які відносяться до даного типу сексуальної орієнтації фізично та романтично здатні притягуватися до людей протилежної статті. Наприклад, у жінок відбувається потяг до чоловіків, а у чоловіків навпаки до жінок.

2. Гомосексуали. Даний вид сексуальної орієнтації є зовсім протилежним типом першого. До даної групи людей відносяться чоловіки яким подобаються чоловіки та жінки яким подобаються люди жіночої статті.

3. Бісексуали. До даної групи відносяться люди, яких приваблюють як чоловіки так і жінки, тобто дві статті одночасно.

У підліткові роки діти часто замислюються над питанням, якої ж сексуальної орієнтації вони. І часто буває так, що підлітки можуть заплутатись у своїх думках, часто це виникає коли підліткам цікаво проводити час з тією ж самою статтю як і вони, але це не завжди означає, що вони будуть відноситись до гомосексуалів. Те, що у підлітків виникають думки як і про протилежну їм стать так і про таку саму стать людей як і вони то це навпаки дозволяє краще розібратися в їх сексуальній орієнтації [51].

Найбільш важливим в момент проходження етапу сексуальної орієнтації в підлітковому віці є психологічна підтримка та психологічний супровід. Під час цього етапу підлітки починають пізнавати більш краще своє тіло та тіло протилежної статті. Підлітки починають усвідомлювати сексуальні ролі та підбирати ці ролі для себе. Другими словами це можна пояснити тим, що формується еталон жіночності та еталон мужності [17].

Гендерна ідентичність – це самосприйняття та самоідентифікація підлітка з певним гендером, що може або не може збігатися з біологічною статтю, приписаною при народженні. Під час гендерної ідентичності на біологічному рівні відбуваються зміни в організмі на фоні гормонів, які можуть впливати на розвиток вторинних статевих ознак. Також якщо не збігається стать то підліток може відчувати дискомфорт та може проявлятися різного типу депресії. З боку соціального оточення дуже впливовим є сім'я та оточення в якому перебуває підліток, а також він може відчувати як підтримку так і засудження з боку інших. І в цьому дуже важливим є підтримка сім'ї для правильного формування гендеру в підлітковому віці.

До наступної характеристики особистості в підлітковому віці можна віднести ризиковану поведінку, що є не менш важливим аспектом. Під час проходження даного етапу у підлітків можна спостерігати такий прояв, як самоствердження та експериментування. За допомогою негативних речовин або негативного оточення у підлітків виникає неконтрольована поведінка. Сюди можна віднести наркотики, спиртні напої, паління. За допомогою цього всього вони можуть самостверджуватися та думати, що вони стають популярним між

однолітками, а також за допомогою цього можуть експериментувати. Можуть потрапляти в погані компанії, які можуть призвести до негативних наслідків. Підлітки також можуть піддаватися негативному впливу оточенню в якому знаходяться, що можуть приводити і до різних бійок, і до крадіжок та навіть булінгу інших дітей з боку підлітків. Для таких підлітків потрібно підключати роботу з психологом та контроль батьків [26].

Формування цінностей підлітків – це одна з характеристик формування особистості в підлітковому віці. Основна мета морального виховання підлітків повинна бути цілеспрямованою та усвідомленою, що допомагає сформувати гармонійну особистість. Цей процес формування повинен включати в себе позитивні якості такі як: працьовитість, справедливість, виховання чесності, почуття відповідальності, повагу до себе та оточуючих, а також сюди можна віднести виховання патріотизму та любов до Батьківщини. За допомогою цих якостей у підлітків формується особистісні характеристики людини, що прив'язують людині розвиток духовності та моральності також формуванню характеру, різні види культури наприклад: фізіологічну, екологічну, трудову та правову, а також індивідуальні здібності і таланти [31].

Основними формуваннями моральних цінностей є три базових складових: традиції українського народу (казки, приказки, свята, легенди, пісні тощо); давні філософські традиції (правила про моральність, філософські розповіді, виховання цінностей тощо); людський досвід за допомогою якого люди самі в змозі формувати своє та суспільне життя сюди ж можна віднести приклади з життя, порівняння тощо. Діти підліткового віку зазнають не-аби яких змін порівняно з молодшими школярами, в них підвищується розумова активність, змінюється коло спілкування, змінюються погляди на життя та зокрема на особистісні цінності. Підлітки змінюються у характері, поведінці – все це може залежати від виховання. Одні підлітки ставлять собі мету та йдуть до її намагаються шукати правильні шляхи вирішення проблем, контролюються свої дії та вчинки, намагаються виявляти наполегливість та ініціативу для власних дій, а інші діти підліткового віку зовсім навпаки – намагаються довести свою

дорослість, що в більшість випадків призводить до негативних наслідків та демонстрації негативної поведінки [18].

Підлітковий вік – це період морального та соціального становлення особистості. Однак світогляд, моральні ідеали, система оціночних суджень і моральних принципів дітей молодшого шкільного віку ще не є досить стійкими та міцними але є дуже вразливими. Починають дуже інтенсивно виражати свої емоції.

І. Бех вважав, що виховання на основі цінностей – це шлях формування особистості підлітка, та його духовного світу. Цінності стають виховним чинником тому, що вони трансформуються у внутрішні мотиви поведінки особистості.

Моральні цінності та моральні вчинки підлітків постійно перебувають у розвитку, що дозволяє формуванню цілісної особистості. Для того, щоб у підлітка правильно розвивалися моральні цінності та вчинки потрібно подбати про їх розвиток, звертати увагу на те чим займається та чим цікавиться підліток та допомагати обирати правильний шлях їх розвитку [50].

Остання найцікавіша для дітей підліткового віку характеристика формування особистості – це пошуку сенсу життя. Вони починають задаватися питаннями «Хто я?», «Що означає моє життя?», «Що я хочу від цього життя отримати?» та «Що або хто є сенсом мого життя?». Ці питання допомагають розвинути людину як особистість. Знайшовши відповіді на ці питання підліток визначає для себе свою меті яку він хоче досягнути, приходять розуміння що він хоче від життя та він починає діяти. Прикладом можна назвати це вступ до університету на ту професію, яку вирішив обрати підліток, він визначив мету, і цього досягає, або ж знайшов свою другу половинку і розуміє, що це є сенс його життя. Це слугує тим, що підліток розвивається та формується як особистість [33].

Отже, в загальному до характеристик психологічних особливостей формування особистості в підлітковому віці можна віднести:

1. Формування ідентичності;

2. Потреба в автономії;
3. Соціальні зв'язки;
4. Емоційна нестабільність;
5. Сексуальна ідентичність;
6. Ризикована поведінка;
7. Потреба в схваленні;
8. Формування моральних цінностей;
9. Пошук сенсу життя.

Всі ці аспекти є дуже важливими у формуванні особистості у дітей підліткового віку. Всі вони дуже активно впливають на формування поведінки, характеру, ставлення своєї мети, усвідомлення себе в цьому світі та розуміння всього того, що відбувається навколо себе як особистості та розуміння того, що від тебе вимагає це життя. Формується уявлення як прожити життя так, щоб кінцевий результат був позитивний. Формується довіра до людей до навколишнього світу. Для позитивного результату все це залежить від того, як будуть розвиватися вище перелічені аспекти, як буде впливати оточення та виховання батьків та ще не менш важливим є виховання вчителів у школі – все це впливає на розвиток цих характеристик, які тим часом впливають на розвиток особистості підлітка [58].

1.2. Характеристика «Я-концепції» у осіб підліткового віку

Зазвичай «Я-концепція» – це внутрішня система уявлень особистості, що включає усвідомлення фізичних та інтелектуальних якостей, самопідтримку та особистісне сприйняття під впливом зовнішніх факторів. Ця система формується на основі життєвого досвіду кожної людини. Складною «Я-концепції» часто називають образом «Я» або картинкою «Я».

До основних аспектів, які характеризують «Я-концепцію» у підлітковому віці належать:

1. Фізичний аспект. Даний аспект говорить про те, що діти підліткового віку починають бути зосередженими на своєму тілі, зовнішності,

які під час пубертатного періоду стрімко змінюються. І це може стрімко впливати на їхню самооцінку та впевненість у собі;

2. Соціальний аспект. Він включає в себе спілкування та взаємостосунки з однолітками, друзями, сім'єю та іншими важливими людьми для дітей підліткового віку. Часто діти підліткового віку намагаються знайти своє місце в соціальній групі, що дуже яскраво може впливати на їхнє самосприйняття;

3. Психологічний аспект. До даного аспекту належать емоційні переживання, самооцінка, почуття впевненості та самоповага. Це характеризується тим, що підлітки досліджують свої інтереси, цінності життя та переконання;

4. Академічний аспект. Цей аспект характерний тим, що успіхи або ж навпаки невдачі в навчанні можуть сильно впливати на самоконцепцію підлітка;

5. Особистісний аспект. Діти підліткового віку починають працювати над формуванням власної ідентичності, самовизнанням та усвідомленням своїх унікальних рис та здібностей [7].

«Я-концепцію» у підлітковому віці є також можна розділити на зовнішні та внутрішні чинники. До зовнішніх чинників можна віднести сім'ю, родину, друзів, соціальне оточення в цілому, шкільне оточення та його стосунки, а також сприйняття підлітка іншими. Тим часом до внутрішніх чинників можна віднести – самоаналіз, самопізнання, оцінка зовнішнього середовища, переживання та прийняття внутрішніх станів та оцінювання виконання своєї діяльності. Також формування «Я-концепції» під час пубертатного періоду залежить від самосвідомості. Під час цього періоду підліток починає усвідомлювати себе та свої психічні якості, а також чітко може усвідомити свою самооцінку, що допомагає дітям підліткового віку чітко розуміти себе.

Структурно-динамічний підхід ґрунтується на уявленні того, що «Я-концепція» формується під впливом власних мотивів, цілей, наслідків

поведінки та оціночних відносин з іншими людьми, а також під впливом традиційних норм та соціальних стандартів, які є прийнятими у суспільстві. У контексті структурно-динамічного підходу до вивчення образу самосвідомість, самосприйняття та образу «Я» є стабільними та динамічними характеристиками. Можна узагальнити тим, що образ «Я» є структурним утворенням, а самосприйняття є його динамічною характеристикою [13].

Я-концепція зароджується ще в ранньому дитинстві та формування позитивного чи негативного себе залежить від навколишнього оточення. Тож, формування себе в осіб підліткового віку – це сукупність установок на себе, що характеризується як одна із ключових тенденцій у формування ідентичності підлітка.

Психолог Р. Бернс пояснював, що «Я-концепція» складається з трьох елементів, які охарактеризовують сукупність певних установок індивіда на самого себе, що є характерним для підліткового віку. А саме:

1. Когнітивна складова, яка включає в себе образ «Я-уявлення» про самого себе. Дана складова в себе включає образ певних своїх якостей, можливостей, дій, здібностей, а також зовнішніх рис;

2. Афективна складова. Дана складова поділяється ще на дві складові – це самооцінка (або ж афективна оцінка уявлень про себе, що має різні інтенсивність, яка пов'язана з тим, що різні риси викликають у підлітка різні емоційні прояви, що демонструють їх приязнь або навпаки засудження) та ставлення до самого себе (до даної складової відноситься як самоповага так і протилежне йому значення – самоприниження, а також себелюбство та навпаки ненавидіти себе);

3. Поведінкова складова. Сюди відносяться конкретні дії, які моли б бути викликані образом «Я» та своєю самооцінкою [14].

Слід зазначити, що різні дослідники та психологи трактують «Я-концепцію» по-різному, до її вони відносять: самосприйняття, самоповагу, самоствавлення, узагальнену самооцінку. Але спільним між цим всім є те, що

кожний автор переважно підкреслює емоційно-ціннісний або ж оцінний аспекти «Я-концепції», що є дуже характерним для дітей підліткового віку.

У найбільш поширеному вигляду розвиток «Я-концепції» можна охарактеризувати наступним чином. Самого початку підліток накопичує всі необхідні знання про себе. За допомогою цих знань у підлітка виникає самопізнання. І коли підліток чітко починає самопізнавати себе, то відбувається так званий процес внутрішнього усвідомлення, осмислення і усвідомлення зовнішнього досвіду та будь-якої інформації, що загальним словом можна назвати – це інтеріоризацією. Коли самосвідомість стає міцнішою, то підліток переходить на новий рівень усвідомлення себе в єдності всіх проявів, починає усвідомлювати свою специфіку, неповторність та за допомогою цього всього кінцевий результат показує, що виникає здатність судження себе та самооцінка своєї ж особистості [47].

Під час фізіологічних змін у підлітковому віці відбувається побутова нового тілесного «Я». Коли у підлітка починається перебудова тілесного «Я», то за рахунок цього починає прискорюватися зміна психологічних позицій, а коли настає фізіологічна зрілість і це починає розуміти і сам підліток і дорослі, які оточують підлітка, то за рахунок цього вже неможливе збереження дитячого статусу тому, що відносини як і підлітка до дорослих так і дорослих до підлітка кардинально змінюється. Коли відбувається фізіологічна перебудова тіла, то підліток починає це відчувати і його увага починає фіксуватися на тілі і це починає займати його сферу думок і почуттів. Найбільш вразливими в цей період підлітки стають до свого обличчя, воно починають набагато частіше дивитися у дзеркало, ніж робили це зазвичай будучи ще дітьми. Пильно розглядають своє обличчя та будову фігури та задають собі питання «Хто Я?», «Який Я?», «Що я представляю з себе?».

Коли у підлітка відбуваються всі ці фізіологічні зміни, то також він переживає такий процес, як сприйняття себе – це перехід від пасивної складової рефлексії (коли підліток не подобається собі) до сприйняття самого себе та перехід в активну фазу рефлексії, тобто створення свого образу «Я» (коли

підліток сприймає себе таким який він є, та йому починає подобатися і його зовнішність і його будова тіла і все інше, що є в ньому). Простими словами, це можна пояснити так, що підліток від заперечення себе тілесного, повинен прийти до повного прийняття себе таким який він є та не заперечувати собі в якихось недоліках [52].

У віці 12 років у підлітки починають проявляти інтерес до свого внутрішнього світу, а потім починає відбуватися наступний процес – це поступове ускладнення та поглиблення самопізнання та одночасно відбувається посилення його диференційованості та узагальненості, а потім у віці 15-16 років, коли підліток починає переходити до юнацького віку це може призвести до ставлення відносно стійкого уявлення про себе як цілісної особистості. Те, що підліток починає відчувати свій внутрішній світ з одного боку можна сказати, що це радісна подія, але водночас і хвилююча. До позитивних аспектів цього можна віднести те, що підліток починає розуміти свої переживання, потреби та підбирає різні варіанти для їх вирішення. А для негативу сюди можна віднести те, що виникає багато тривожності та переживання, може виникнути також проблема самоконтролю. Також у підлітка може виникнути таке внутрішнє переживання, як те, що він не схожий на інших та може виникнути почуття самотності, що може призводити до погіршення поведінки та зменшення самоконтролю. Звідси може і виникати потреба спілкуванні та разом з цим може підвищуватися вибірковість у цьому спілкуванні.

Дуже важливо, щоб підліток у цьому віці, знайшов правильний шлях, щоб зрозуміти ставлення свого імені. У колі родини та однолітків та і взагалі від усіх хто оточує, підліток чує в свою сторону різне звернення, це може бути звернення, як до дитини, наприклад це ласкаві слова, по дитячому називають ім'я підлітка або його прізвище – дане звернення більш характерним є для сім'ї, родини підлітка, а може бути і зовсім інше звернення більш жорсткіше, наприклад клички, або знецінення особистих цінностей, якостей, властивостей або ж взагалі може бути знецінення підлітка, як особистості – дані звернення та знецінення найбільше можуть належати одноліткам, друзям з якими

спілкується підліток або компанії в яких він перебуває. Саме під час пубертатного періоду виникає уявлення про себе. Під час цього у підлітка є знання, який він є та якими костюмами володіє, але моментами ці знання можуть ставати хибними, коли підліток піддається негативним думкам інших. Така система уявлень називається «Я-реальне». Поняття «Я-реальне» - не припускає, що ці уявлення завжди є реалістичними, вони відображають власну думку людини про себе, але не завжди ця думка може відповідати істині [2].

В кожного з нас завжди присутній певний ідеал, якими ми повинні бути. Наприклад, у дитини завжди є якийсь певний персонаж, роль, яку вона хоче виконувати або дорослий на якого дитина хоче дуже бути схожим і зазвичай дитина починає виконувати ті самі дії, які виконує її ідеальний персонаж (даним персонажем може біти хтось з якогось улюбленого мультика дитини, або ж як назвали вище дорослий наприклад мама або тато). Тим часом у підлітка це вже не персонаж, а певні якості, які підліток хоче і починає наслідувати, що характеризує «Я-ідеальне».

«Я-реальне» та «Я-ідеальне» не завжди можуть збігатися між собою. Є багато людей, які є дуже розумними і вони дуже часто не до кінця задоволені собою і завжди хочуть бути ще кращими в усьому. Але це є цілком нормальний стан, що допомагає людині ще більше розвиватися та дізнаватися багато чого нового. Характерним є те, що чим більше підліток розвивається інтелектуально, то ступінь розбіжності між «Я-реальне» та «Я-ідеальне» стає вищим. Підліток бере за мету почати відповідати всім тим орієнтирам, яким не вдається відповідати до кінця, що саме і стимулює підлітка до ще більшого розвитку себе [16].

Підлітки за для того, щоб реалізувати свої вершини до яких вони прагнуть використовують дуже прості шляхи:

1. Через діяльність. Сюди можна віднести навчання, праця, спорт або ж інша форма вдосконалення. Це дає змогу підлітку підтягнути свої вже набуті можливості до можливостей, які поставленні за цілі;

2. Через зміну «Я-ідеального», тобто підліток може знизити ту планку, яку підліток поставив перед собою. Це буває тоді, коли ідеал вибраний настільки високо, що він майже недосяжний. Такий вибір піде на благо підлітку адже, краще витратити свої сили на те, що дійсно можна досягнути, ніж на те, що неможливо;

3. Через зміну «Я-реального», тобто уявлення того який є підліток [23].

У період підліткового віку у дітей проявляють бажання детальніше пізнавати себе та шукають для цього можливості, у більшості випадків їм це вдається. Вони починають пізнавати свою особистість, починають виявляти свої якості, які цілком відрізняють їх від інших людей. За рахунок цього у підлітків з'являється тяга до самоствердження, вони хочуть займати якийсь певний статус в цьому житті та прагнуть поваги від оточуючих та починають проявляти себе в тих якостях, які для підлітків є найбільш цінними в даний період розвитку.

Отже, з вище наведеного можна зробити висновок, що «Я-концепція» відіграє велику роль у розвитку підлітків. Вона залежить і як від зовнішніх чинників до яких відноситься оточення підлітка так і від внутрішніх – його внутрішні стани та переживання. «Я-концепція», може бути як і позитивною так і негативною – цьому слугує уявленням про себе, тобто як підліток оцінює себе, свої можливості, свою оцінку. Також охарактеризують «Я-концепцію» цінності, які обрав для себе підліток. І також дуже багато чого може залежати від того, як саме сформувалась «Я-концепція» у пубертатному періоді, а також від цього буде залежати і майбутні періоди життя підлітка.

1.3. Особливості особистісного зростання підлітка

Перш за все, загальне поняття «особистісного зростання» полягає в самодосконаленні, шляхом покращення якості життя, розвитку життєво необхідних навичок та здійснення мрій і прагнень. А також включає в себе зміну

та розвиток внутрішніх якостей, цінностей та навичок, за допомогою яких особистість і прагне до чогось нового та покращення свого рівня життя.

Раніше у класичній психології розвиток особистості у підлітковому віці зазвичай пов'язували із процесом статевого дозрівання. На дану тематику було проведено дуже багато психологічних досліджень. У другій половині ХХ століття за допомогою цих досліджень, набула популярності роль процесу соціалізації у психологічних змінах особистості у пубертатний період. Психологи назвали підлітковий вік найскладнішим та найважливішим періодом в житті кожної людини, а напруженість психіки, що залежить від здорового формування цілісності особистості у дітей підліткового віку, залежить як від психофізичного дозрівання, так і від суперечностей суспільної ідеології та духовної атмосфери суспільства.

Більш детально в цьому питанні потрібно зупинитися на кризі підліткового віку, яку психологи більше всього пов'язують із духовним зростанням особистості підлітка та зміною його соціального статусу. Психологи висувають різні точки зору перебігу даної кризи.

До однієї такої класифікації належить:

1. Розуміння всього періоду підліткового віку, як однієї безкінечної кризи, яка не закінчується;
2. Погляд на кризу з розумінням того, що це моменти дуже не тривалих за часом змін;
3. Розглядання кризи, з точки зору того, що це вплив результату неправильних виховних впливів;
4. Оцінка кризи як обов'язкового та закономірного етапу психічного розвитку.

Дані цих уявлень, базуються на психологічних дослідженнях, які вказують на те, що у більшості дітей підліткового віку виникає криза, яка може вказувати на такі основні її симптоми – це егоцентризм, впертість, зухвалість, протистояння авторитетам, порушення оцінки «Я» та ідентичності себе, а також характерним може бути асоціальність поведінки підлітка. Але бувають

випадки, коли криза проходить у більш простій формі і вона може проходити без особливих зовнішніх проявів.

У роботах Л. С. Виготського, він говорив, що уявлення про психічний розвиток, як процес якісної кризи дорослішання, можна пояснити тим, що за рахунок цього відбувається руйнування всього старого, що було до цього моменту і відбувається формування всього нового. Також вчений наголошував на тому, що яскравіше та енергійніше буде протікати криза, то тим продуктивніше стає особистісне зростання у підлітковому віці [15].

Інші дослідники особистісного зростання підліткового віку виділяли такі три її етапи:

1. Негативна фаза або передкритична – під час цієї фази відбувається розпадання всіх раніше сформованих форм поведінки;
2. Самий момент кризи;
3. Посткритична фаза, яка говорить про побудову чогось нового.

Криза пубертатного періоду характеризується перш за все різними видами поведінки та переживань, які пов'язані з труднощами особистісного зростання. Найбільш вони характеризують кризу ідентичності. Все це можна розглядати у контексті, коли підлітки починають реагувати на те, що вони вже не діти, невідповідність біологічних можливостей соціальним та невпевненість у розумінні у багатьох питаннях життя. Найбільш притаманним фактором, що впливає на виникнення кризи ідентичності стає глибока незадоволеність підлітка собою та рефлексія на свій внутрішній світ. Зазвичай під час цього стану діти підліткового віку не сприймають себе як індивідуальність, а навпаки думають про те, що вони копія іншої людини. Дані сприйняття можуть призвести до неприйняття соціальних зразків як батьківських так і вчительських, а інколи і навіть однолітків [22].

До особистісно розвитку в підлітковому віці можна віднести такі закономірності їх зростання, як: стає посилений інтерес до самого себе, приходить усвідомлення нових емоцій, які підліток до цього часу міг не проживати, сюди ж можна віднести рефлексію, усвідомлення моральних

якостей та цінностей. Доведено, що під час пубертатного періоду у дітей починається глобальне розширення умов буття особистості, до якого відноситься і соціальний простір підлітка, так і особистісного – до якого відносяться духовні випробування, через які повинен пройти підліток.

Всі ці названі нами закономірності відносяться до сучасних цінностей дітей підліткового віку. За допомогою їх відбувається перебудова свідомості, до якої відноситься – мислення, волевиявлення, переживання, а також відбувається перебудова самосвідомості – сюди ж відносяться самооцінка, самопізнання, саморегуляція.

Також до основних закономірностей становлення самосвідомості підлітка відносяться:

1. Уявлення про себе, насамперед самосприйняття для підлітка на той момент набуває не аби якого значення. Для його стає важливим оцінка самого себе;
2. Проблемним стає нормативно-ціннісне самопізнання;
3. Присутній рефлексійний аналіз та здатність пізнавати себе, як особистість з різних ситуацій та відбувається глобальний самоаналіз себе та оточуючих;
4. Виникає потреба в емоційній підтримці та емоційно-цілісному ставленні з боку дорослих;
5. Настає потреба до адекватної реакції на успіх та невдачі.

Соціальна ситуація в особистісному зростанні підлітків теж не менш важлива. Вона суттєво відрізняється від соціальної ситуації розвитку в дитинстві. Розбіжність між двома періодами полягає насамперед в внутрішніх чинниках. В його свідомості відбувається трансформація соціальної ситуації і з'являються нові ціннісні орієнтації. Підліток вже зовсім по іншому розставляє вибір між сім'єю, друзями та школою.

У школі діти підліткового віку зазвичай починають надавати перевагу спілкуванню з однолітками. Цей мотив стає на першому місці у підлітків, аргументувати це вони можуть тим, що «ходимо ми в школу не тільки для того,

щоб навчатися, але і для того, щоб спілкуватися». Також часто до таких мотивів підлітки відносять ще і якість подання інформації вчителем, вподобання своєї школи, контролювання навчального процесу вчителями [53].

Школа – це місце де підліток проводить більшу частину свого часу, тому тут починається розвиток особистості. Для цього в навчальному закладі повинні максимально створюватися умови для її формування. Ці умови повинні завжди бути на контролі у вчителів, а на самперед у директора школи. Вчителі для підлітка мають бути авторитетом та об'єднувати їх за рахунок чого підлітки проживають загальну емоцію тому, що діти підліткового віку дуже часто піддіються впливу, а особливо впливу тих людей, які є для них авторитетом. Тому діти підліткового віку шукають цю авторитетність до якої будуть прагнути і в своїх вчителях. Намагаються наслідувати їх та інколи догодити вчителю.

Самостійні роботи та завдання, які підлітки опрацьовують самостійно, впливають на формування особистості підлітка з позитивної сторони. Вони починають відчувати себе незалежними та самостійними, що в цей період є дуже важливим для їх. І за допомогою цього в їх виникає цікавість до навчання та вони краще засвоюють матеріал. А від вчителя вимагається тільки підтримка та допомога.

Також під час особистісного зростання у підлітковому віці починають з'являтися ціннісні орієнтації, установки та погляди підлітків, зазвичай це все пов'язано з процесом навчання. Дуже велике значення для дітей підліткового віку набуває соціальне становище, обставини які їх оточують, а також набуває значення культурне середовище. Розвиток цінностей у підлітковому віці починає ускладнюватися та за допомогою цього зростає особистісна незалежність. Але все це не є постійним, зміст цінностей постійно змінюється та залежить від сучасних моральних зв'язків. Підлітки починають засвоювати ці зв'язки, але часто ці зв'язки засвоюються з використанням конфліктних ситуацій. Поведінка підлітків в такі моменти часто керується тільки власними

діями і не завжди передбачає остаточний результат та не завжди є усвідомлення саме морального сенсу того чи іншого вчинку [57].

Тут же виникають нові мотиви учіння, такі як: прагнення бути освіченим, прагнення влаштувати своє майбутнє життя і бути успішним, мрії про вступ до інституту та на бажану професію та прагнення до самоствердження та досконалості. У дітей пубертатного періоду на першому місці стає саморозвиток та самореалізація, що допомагає у розвитку особистості.

Під час підліткового віку, відбувається остаточне формування особистості, а за рахунок цього підліток також формує основну мету свого життя. Підлітки починають формувати свої плани на майбутнє за допомогою своїх бажаних цілей, та з ними входять до суспільства з бажанням змінити його. В суспільстві підлітки наштовхуються на багато проблем, з якими повинні впоратися самостійно, за допомогою чого вони так соціалізуються, але наполегливість, робота над собою, впевненість та пізнання власного «Я» допомагають подолати кризу адаптації та перейти до дорослого життя.

Багато видатних психологів висувували таку думку, що для молодших підлітків під час особистісного зростання, цінністю є не тільки сучасне, кільки майбутнє, прагнення до завтрашнього дня, до дорослого світу [59].

Також одним з основних тенденцій розвитку особистості можна виділити також розвиток мовлення, що перш за все відбувається за допомогою оволодіння рідною мовою, а також її лексичними, фонетичними та граматичними можливостями. Підлітки за допомогою знання рідної мови покращують спілкування зі своїми однолітками та набувають нових знань та нового розвитку, а також починають володіти засобами самопізнання та самоствердження. Також підлітки в цей період проявляють інтерес до оволодіння виразної вимови, а також виникає інтерес до художніх творів та прагнення писати щось своє. Можемо зробити висновок, що розвиток мовлення та і в загальному її знання допомагають підлітку вистояти в усіх тих проблемах,

які ставить йому суспільство. А порушення мовлення навпаки ставить під загрозу навчання та спілкування підлітка та породжують комплекси.

Отже, підлітковий вік є ключовим етапом у формуванні особистості, коли відбувається інтенсивний розвиток як внутрішніх якостей, так і здатності взаємодіяти з соціумом. Цей період характеризується значними змінами у когнітивній, емоційній та соціальній сферах, що вимагає глибокого наукового розуміння процесів розвитку.

Методологічними засадами дослідження розвитку підлітка є поєднання принципів гуманістичної психології, вікової педагогіки та соціально-культурного підходу. У рамках цього підходу важливим є врахування індивідуальних особливостей дитини, впливу соціального середовища, сім'ї, школи та однолітків на становлення її особистості.

Головною умовою гармонійного розвитку підлітка є створення середовища, яке сприятиме задоволенню його потреб у самовираженні, соціальній інтеграції та пошуку особистої ідентичності. Важливим також є освітні технології, орієнтовані на розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту та комунікативних здібностей.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ ПІДЛІТКІВ

2.1. Методи дослідження та характеристика емпіричної вибірки

Для проведення емпіричного дослідження було розроблено алгоритм дій таких, як:

1. Підбір методик, за допомогою яких ми б могли визначити спрямованість особистості, визначення основної життєвої орієнтації, з'ясування загального рівня реалізації особистістю її потенційних можливостей, з'ясування рівня самоактуалізації за окремими її виявами, а також визначення особистісного ставлення до себе;

2. Підбір групи досліджуваних дітей підліткового віку, які братимуть участь у проведенні емпіричного дослідження;

3. Наступним етапом нашої роботи, було провести тестування на базі Полицького ліцею з учнями 7-9 класів. Було надано бланки тестування та роз'яснено інструкцію проходження тестування;

4. Останнім етапом емпіричного дослідження було перевірити всі пройдені тестування, порівняти та описати, зробити висновки.

Серед методик, які були нами використані для проведення емпіричного дослідження, потрібно виокремити такі:

1. Методика вивчення спрямованості особистості «Орієнтована анкета» (В. Смекала, М. Кучера);

2. Методика САМОАЛ (тест «Визначення рівня самоактуалізації особистості»);

3. Тест-опитувальник для визначення самоставлення особистості (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв).

Розглянувши кожну з вище наведених методик, ми можемо надати їх стислий опис та їх особливості проведення.

1. Методика вивчення спрямованості особистості «Орієнтована анкета» (В. Смекала, М. Кучера).

В основі методики В. Смекала, М. Кучера проявляється дещо змінена орієнтована анкета Б. Басса. Дана методика була заснована на словесних реакціях випробуваного в передбачуваних ситуаціях, пов'язаних з роботою або участю в них інших людей.

Метою дослідження виступає вивчення основної життєвої орієнтації та визначення спрямованості людини: особистісної, тобто на себе, ділової – на завдання та колективістської – на взаємодію.

Методика складається з 30 незавершених речень до яких є три варіанта закінчень. Респондент повинен уважно прочитати кожне речення та відповіді до його та вибрати спочатку такий варіант, який краще всього відображає його току зору, або який для респондента є найбільш вагомим. Букву вибраного речення вписати в бланк відповіді в колонку «Більше всього» навпроти номера питання речення. Потім респондент повинен уважно прочитати варіанти відповіді, які лишилися, та обрати той, який найменше відповідає його особистій думці і написати відповідну букву в колонку «Менше всього» бланка відповідей. Відповідь, яка залишилась записувати не потрібно. Також респондент повинен пам'ятати, що правильних чи неправильних відповідей не буває, а важлива лише його особиста думка [55].

2. Методка САМОАЛ (тест «Визначення рівня самоактуалізації особистості»).

Дана методика була розроблена з урахуванням специфічних особливостей самоактуалізації. Перший варіант методики САМОАЛ, створювався в 1983-1994 роках.

Методика містить 100 питань, які мають два варіанти відповіді. Досліджуваному потрібно уважно прочитати кожні два варіанти відповіді та вибрати лише одне, яке найбільше йому підходить. Методика містить шкали такі, як:

- шкала орієнтація в часі – характеризує наскільки людина живе сьогоденням, не відкладаючи своє життя «на потім» і не намагаючись знайти свій порятунок у минулому;

- шкала цінності – вказує на прагнення до гармонійного буття і здорових стосунків з людьми, далеке бажання маніпулювати ними в своїх інтересах;
- погляд на природу людини – ця шкала описує віру в людей, в могутність людських можливостей;
- шкала потреба в пізнанні – описує спроможність до миттєвого пізнання – безкорисливе бажання нового, інтерес до об'єктів, не пов'язаний прямо із задоволенням різних потреб;
- шкала креативність (прагнення до творчості) – неодмінний атрибут самоактуалізації, яку можна назвати творчим ставленням до життя;
- шкала автономність – характеризується головним критерієм психічного здоров'я особи, її цілісності повноти;
- шкала спонтанність – свідчить про те, що самоактуалізація стала способом життя, а не є мрією чи прагненням;
- шкала саморозуміння – свідчить про чутливість, сензитивність людини до своїх бажань і потреб;
- шкала аутосимпатія – свідчить про природу психічного здоров'я і цілісності особи;
- шкала контактність – вимірює товариськість особи, її спроможність до встановлення тривалих і доброзичливих стосунків з оточуючими;
- шкала гнучкість в спілкуванні – співвідноситься з наявністю або відсутністю соціальних стереотипів, спроможністю до адекватного самовираження в спілкуванні.

Після проходження даної методики досліджуваним підраховуються бали та визначається, яка з даних шкал є найбільше виражена [49].

3. Тест-опитувальник для визначення самоствавлення особистості (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв).

Дана методика дозволяє визначити нам ставлення особистості до себе. Респонденту пропонується опитувальник, що містить 110 питань.

Досліджуваний повинен уважно прочитати кожне з питань та оцінити кожне твердження знаком «+» - якщо досліджуваний погоджується з твердженням або знаком «-» - якщо не погоджується. Респондент повинен знати, що над питанням довго роздумувати не можна і про те, що правильних або неправильних відповідей немає.

Дана методика містить шкали:

- шкала відвертість – пов'язана з такими аспектами образу «Я», самоствавлення, поведінки, які будучи значимими для особистості важко допускаються до усвідомлення;
- шкала самовпевненість – уявлення про себе як про самостійну, вольову, енергійну, надійну людину, якій є за що себе поважати;
- шкала самокерівництво – уявлення про те, що основним джерелом активності та результатів, що стосується як діяльності, так і власної особистості суб'єкта, є він сам;
- шкала відображене самоствавлення – «Дзеркальне «Я»» - очікуване ставлення до себе з боку інших;
- шкала самостійність – відображає емоційну оцінку себе, свого «Я» за внутрішніми інтвними критеріями любові, духовності, багатства внутрішнього світу;
- шкала самосприйняття – характеризує ставлення до самого себе, згоду з самим собою, схвалення своїх планів та бажань;
- шкала самоприв'язаність – небажання змінюватися на фоні загального, позитивного ставлення до себе;
- шкала конфліктність - свідчить про наявність або відсутність внутрішніх конфліктів, сумнівів, непогодження з собою, тривожно-депресивних станів;
- шкала самозвинувачення – свідчить про самозвинувачення, готовність поставити собі у провину свої промахи та невдачі, власні недоліки.

Для визначення результатів проводиться підрахунок «сирих балів» шкальних значень згідно ключа. При співпадінні з ключем нараховується 1 бал, при не співпадінні – 0 балів, а в подальшому «сірі бали» переводяться у стенові показники [56].

Таблиця перекладу «сирих балів» у стени наведена нижче:

Таблиця 1.1.

Таблиця трансформації «сирих» балів у стени

Сцени шкали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	0	0	1	2-3	4-5	6-7	8	9	10	11
2	0-1	2	3-4	5-6	7-9	10	11-12	13	13	14
3	0-1	2	3	4-5	6	7	8	9-10	11	12
4	0	1	2	3-4	5	6-7	8	9	10	11
5	0-1	2	3	4-5	6-7	8	9-10	11	12	13-14
6	0-1	2	3-4	5-6	6-7	8	9	10	11	12
7	0	1	2-3	4-5	6	7-8	7-8	9	10	11
8	0	0	1-2	3-4	5-7	8-9	11-12	13	14	15
9	0	1	2	3-4	5	6-7	8	9	10	10

В дослідженні взяли участь 60 учнів Полицького ліцею , віком 12-15 років, серед них 30юнаків та 30 дівчат.

Соціально-демографічні характеристики респондентів:

- стать;
- вік.

Розподіл 50% - 50% за статтю, що дозволить нам встановити не лише індивідуальні особливості особистісного зростання підлітків, а і гендерні особливості.

Вік досліджуваних 12-15 років. Дана вікова межа належить до пубертатного періоду, що дає можливість нам визначити психологічні особливості особистісного зростання підліткового віку, самоствалення підлітків, як особистості до самих себе, а також визначення основної життєвої орієнтації в даний період.

Кожна методика була проведена в групі вибраних досліджуваних. До кожної методики була надана інструкція та були роз'ясненні не зрозумілі моменти. Також, для кожного учасника дослідження були надані бланки для відповідей.

2.2. Констанція та аналіз результатів емпіричного дослідження

За результатами проведеного тестування, нами отримані такі дані, що показані на рисунках 2.1-2.14.

1. Методика вивчення спрямованості особистості «Орієнтована анкета» В. Смекала.

Проведення методики діагностики спрямованості особистості нами отримані такі дані, що зображені на рисунках 2.1-2.3.

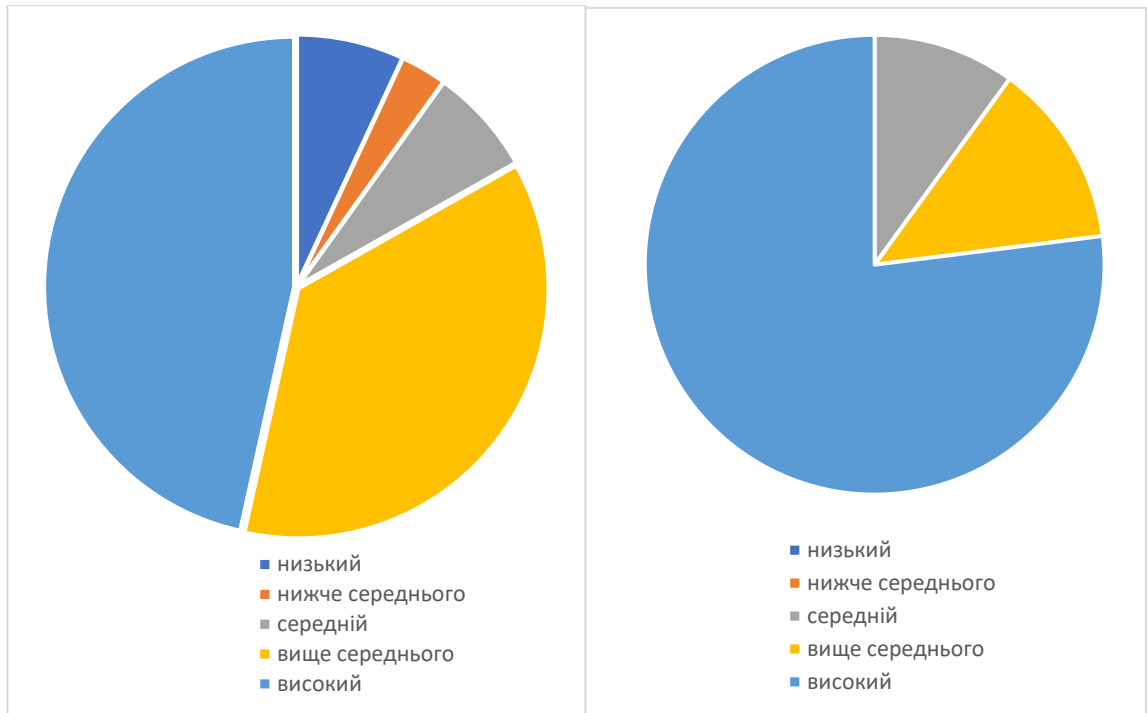

Рис. 2.1. Рівень спрямованості на себе у юнаків та юнок.

За результатами даної шкали ми отримали такі результати, які значно відрізняються між собою підлітків чоловічої та жіночої статті. Дана шкала на низькому рівні у підлітків чоловічої статті проявляється (7%), а у підлітків жіночої статті (0%). Рівень нижче середнього за даною шкалою у юнаків проявляється (3%) у юноків (0%), середній рівень прояву шкали характеризується такими результатами у хлопчиків (7%), у дівчаток (10%). Рівень вище середнього дає такі результати у юнаків (37%), у юноків (13%), та високий рівень прояву шкали спрямованість на себе у підлітків характеризується такими результатами у юнаків (47%), у юноків (77%), що дає змогу зробити висновок, що у підлітків чоловічої статті так і в підлітків жіночої статті дана шкала є перебуває на високому рівні прояву.

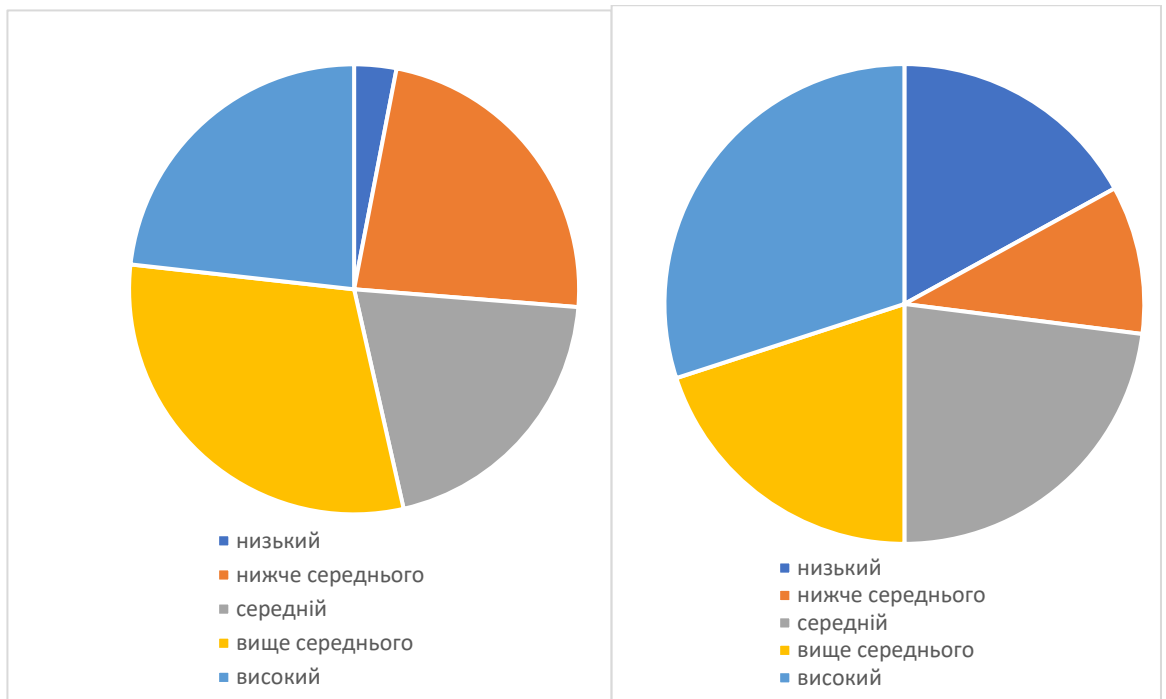

Рис. 2.2. Рівень колективістської спрямованості у юнаків та юнок.

За результатами шкали «колективістська спрямованість» ми отримали такі результати як:

- низький рівень прояву у юнаків характеризується (3%), а у юнок (17%);
- рівень прояву нижче середнього проявляється у хлопчиків (23%), у дівчаток (10%);
- середній рівень характеризують такі результати – у підлітків чоловічої статі (20%), у підлітків жіночої статі (23%);
- рівень вище середнього проявляється результатами у юнаків (30%), у юнок (20%);
- високий рівень має такі результати у підлітків чоловічої статі (23%), а у підлітків жіночої статі (30%).

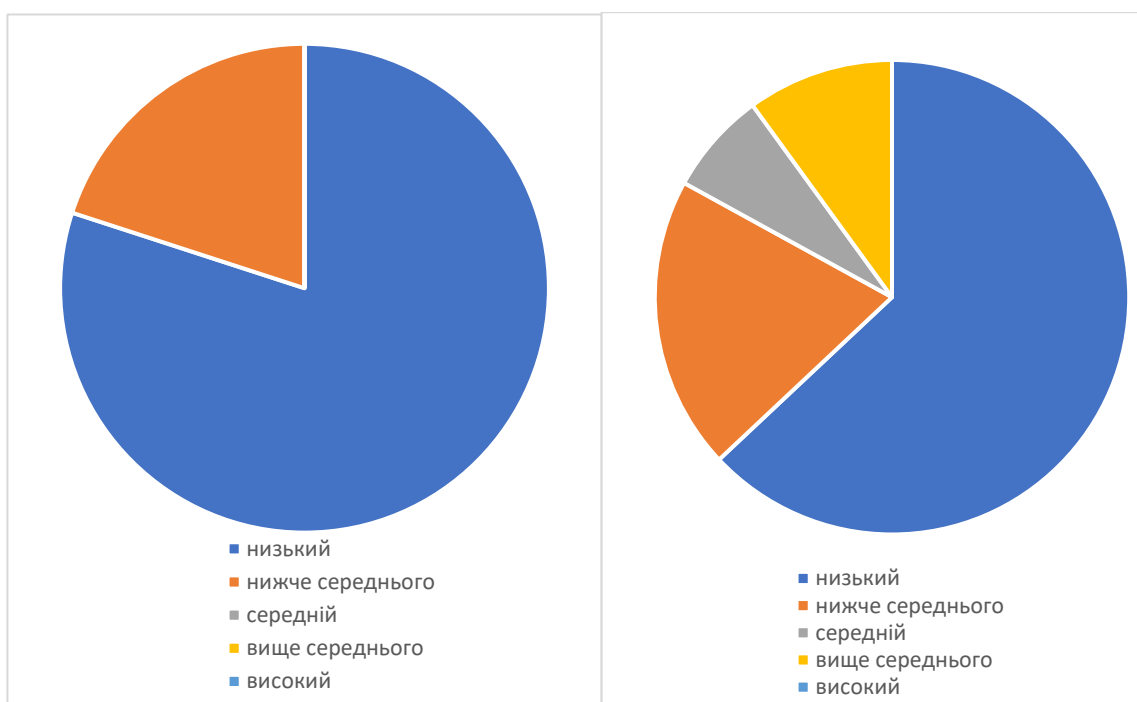

Рис. 2.3. Рівень дійової спрямованості у юнаків та юнок.

Дана шкала «Дійова спрямованість» характер характеризується такими результатами:

- низький рівень прояву даної шкали у хлопчиків характеризується (80%), а у дівчаток (63%);
- рівень нижче середнього проявляється такими результатами, як у підлітків чоловічої статті (20%), у підлітків жіночої статті (20%);
- показники середнього рівня прояву за даною шкалою у юнаків проявляється (0%), у юнок (7%);
- рівень вище середнього проявляється у чоловічої статті (0%), у жіночої (10%);
- високий рівень по даній шкалі характеризується у юнаків (0%), у юнок (0%).

Дані результати діаграм говорять про те, що у підлітків чоловічої та жіночої статті найбільш вираженою шкалою прояву є «шкала спрямованості на себе», дана шкала характеризується найбільшими відсотками за високим рівнем прояву. Тож можна зробити висновок, що дві групи досліджуваних є:

- дуже зайняті собою, своїми почуттями та проблемами;
- вони здатні до необґрунтованих та поспішних висновків і припущень, щодо інших людей; намагаються нав'язати свою волю групі;
- оточуючі в їх присутності не почувають себе вільно;
- підлітки не відчують, коли потрібно розмовляти, а коли мовчати і слухати; за їхньою поведінкою не можливо зрозуміти чи вони люблять людей.

Прояв даної шкали на високому рівні може характеризуватись тим, що на дітей впливає саме підлітковий вік тому, що відбувається перебудова організму, в саме цей період відбуваються гормональні зміни, через що діти і проявляють себе негативно в групі людей.

2. Методика САМОАЛ.

Результати отримані нами за даною методикою представлені на малюнках – 2.4-2.14.

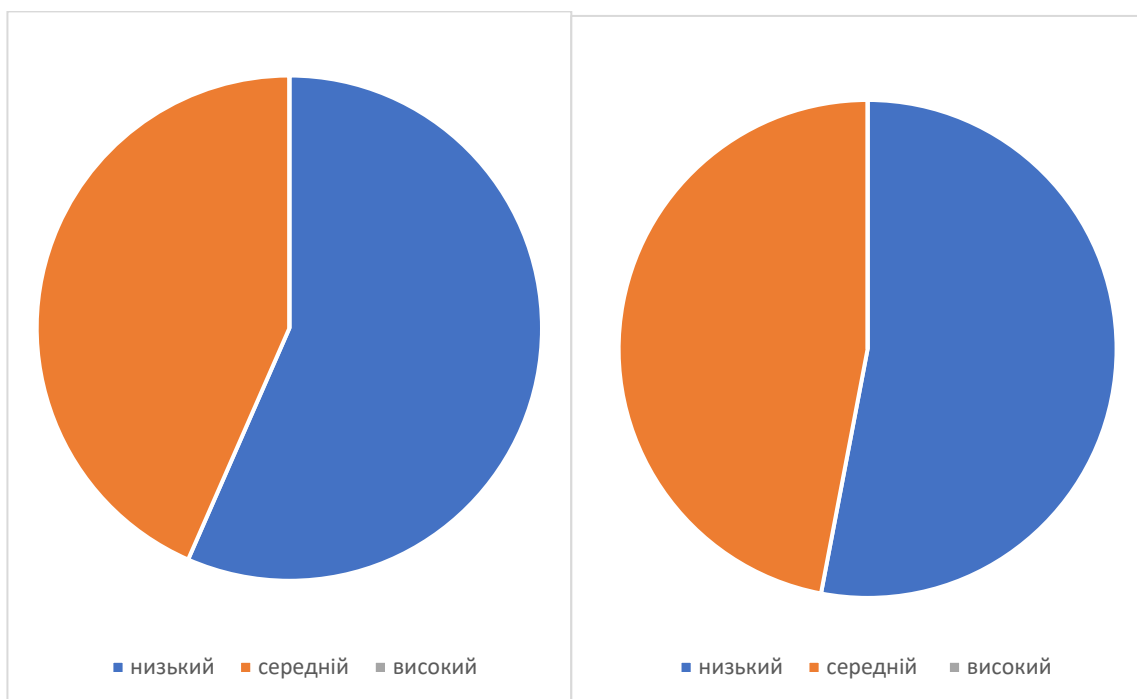

Рис. 2.4. Прояв шкали «Орієнтація в часі» юнаків та юнок.

Дана шкалою «Орієнтація в часі», відноситься до високого рівня прояву, як у підлітків чоловічої статі (56% досліджуваних) так і у підлітків жіночої статі (53% досліджуваних).

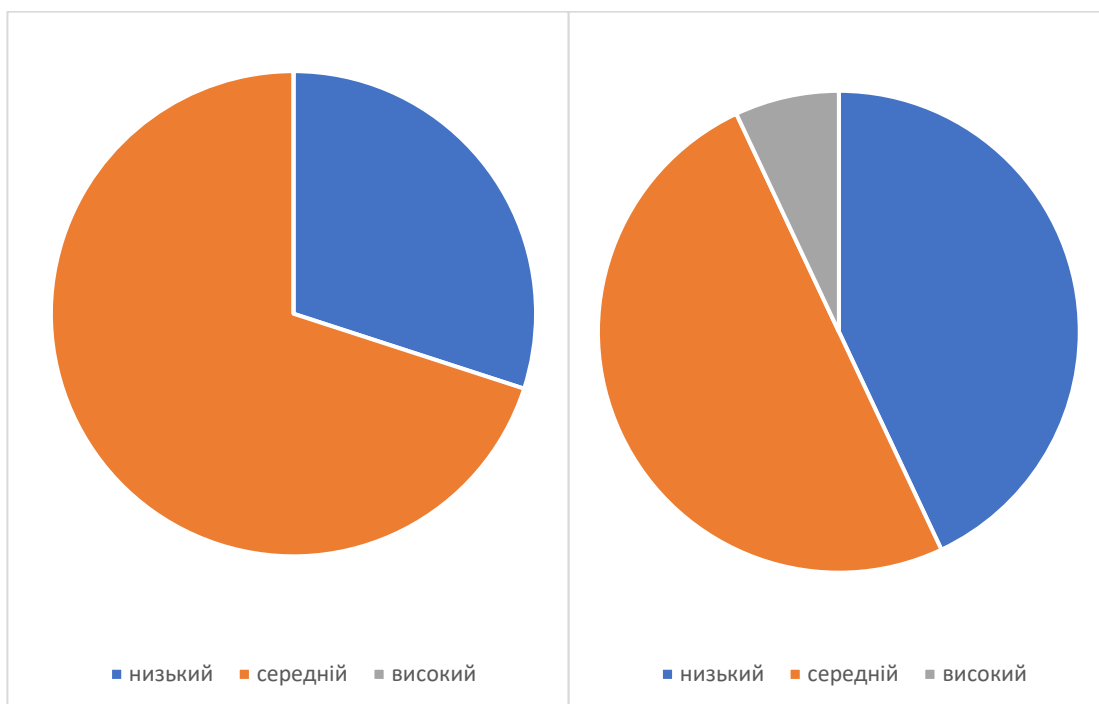

Рис. 2.5. Прояв шкали «Цінність» у юнаків та юнок.

Така шкала як «Цінність» в більшості осіб чоловічої статті виражається на середньому рівні прояву (70% досліджуваних), тоді коли в осіб жіночої статті дана шкала перебуває також на середньому рівні прояву (50% досліджуваних).

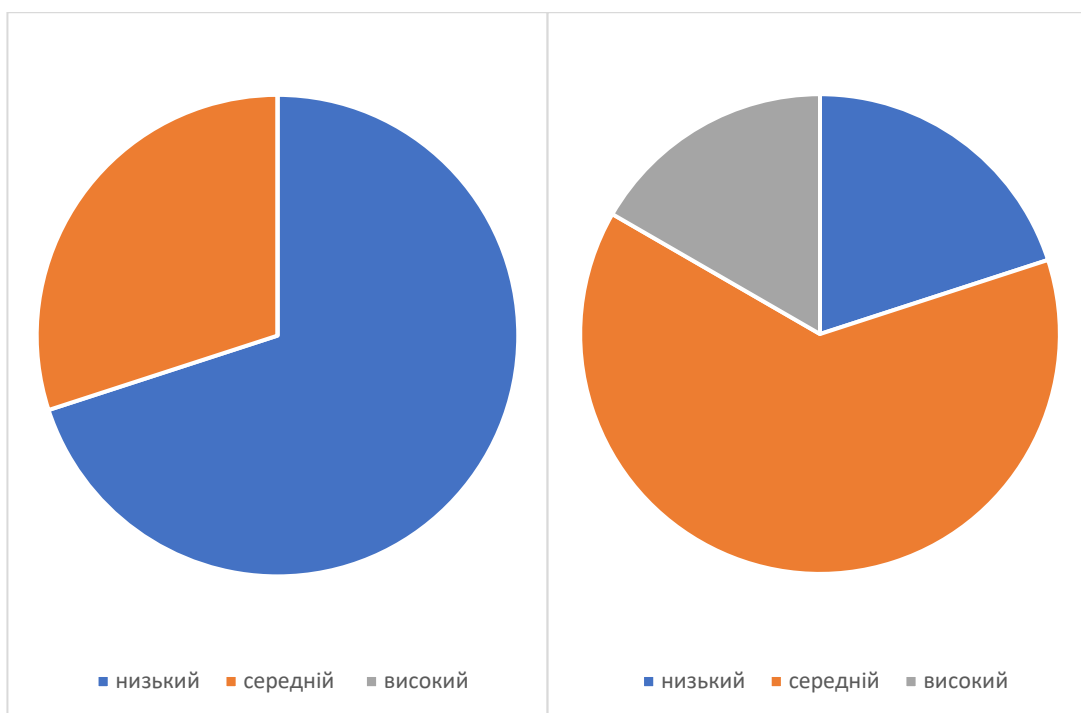

Рис. 2.6. Прояв шкали «Погляд на природу людини» у юнаків та юнок.

Наступна шкала, яку ми досліджували – це «Погляд на природу людини». В підлітків чоловічої статті вона проявляється у більшості на низькому рівні прояву (70% респондентів), а в більшості підлітків жіночої статті шкала «Погляд на природу людини» проявляється на середньому рівні (63% осіб).

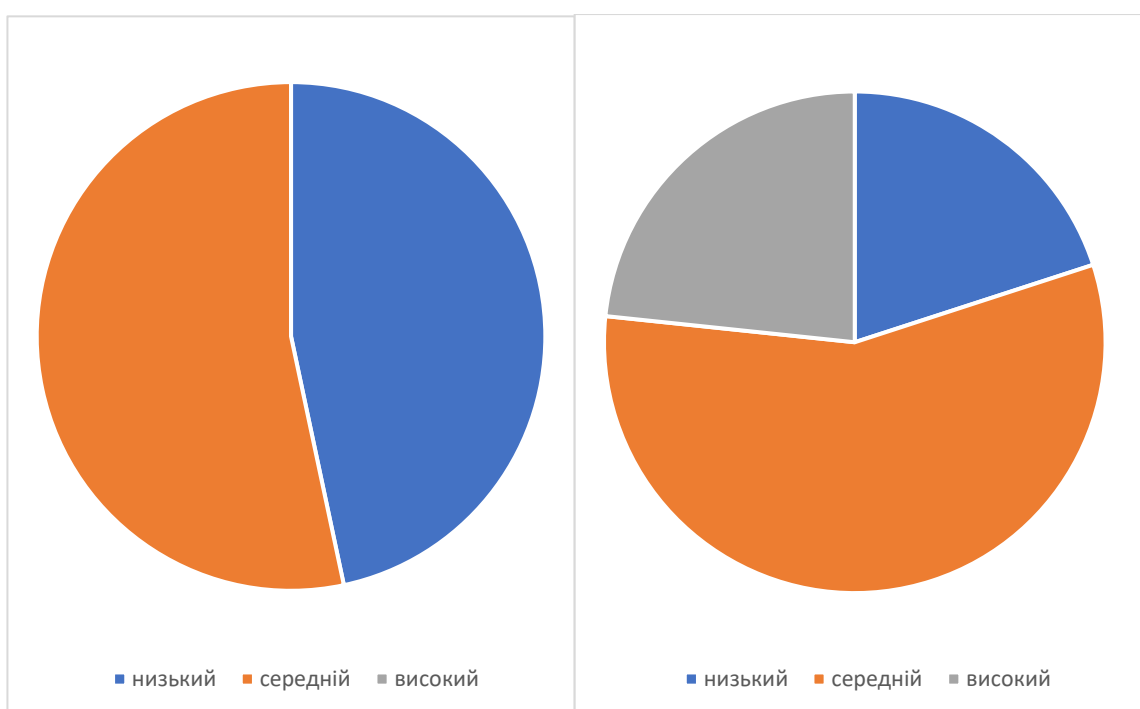

Рис. 2.7. Прояв шкали «Потреба в пізнанні» у юнаків та юнок.

За результатами аналізу даних по шкалі «Потреба в пізнанні» встановлено, що в юнаків дана шкала характерна для більшості на середньому рівні (57% досліджуваних), а в юнок також на середньому рівні прояву (57% осіб).

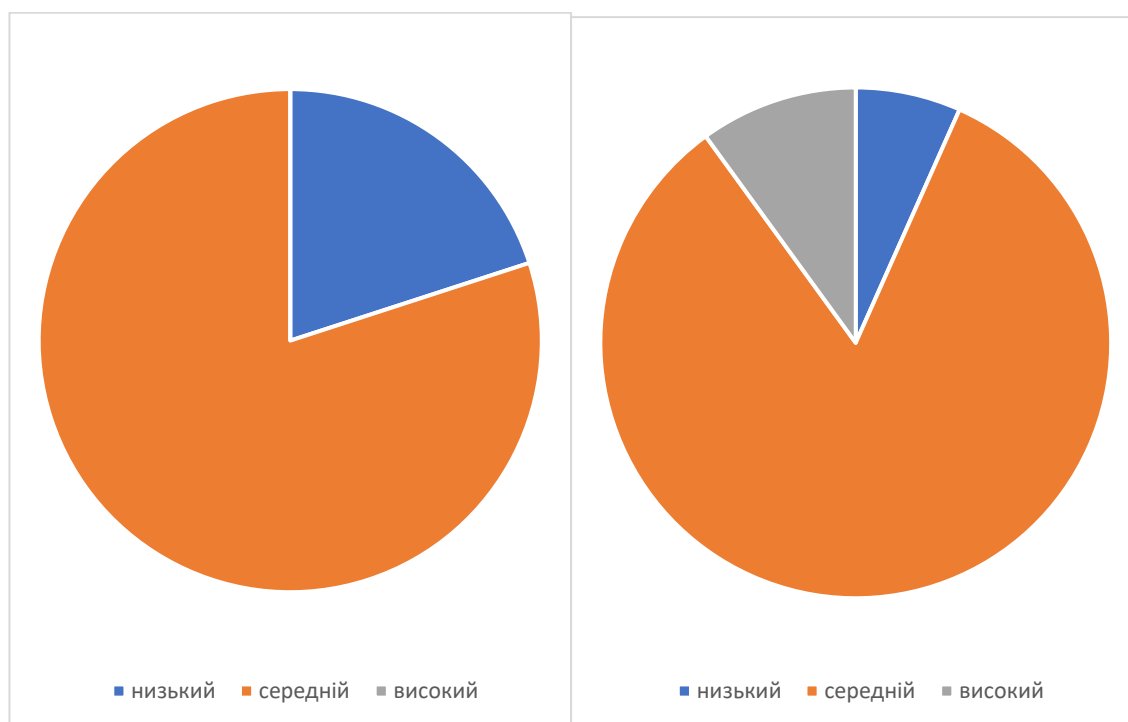

Рис. 2.8. Прояв шкали «Креативність» у юнаків та юнок.

Така шкала як «Креативність» в більшості підлітків чоловічої статті проявляється на середньому рівні прояву (80% досліджуваних) так же само в підлітків жіночої статті дана шкала також проявляється на середньому рівні (83% досліджуваних).

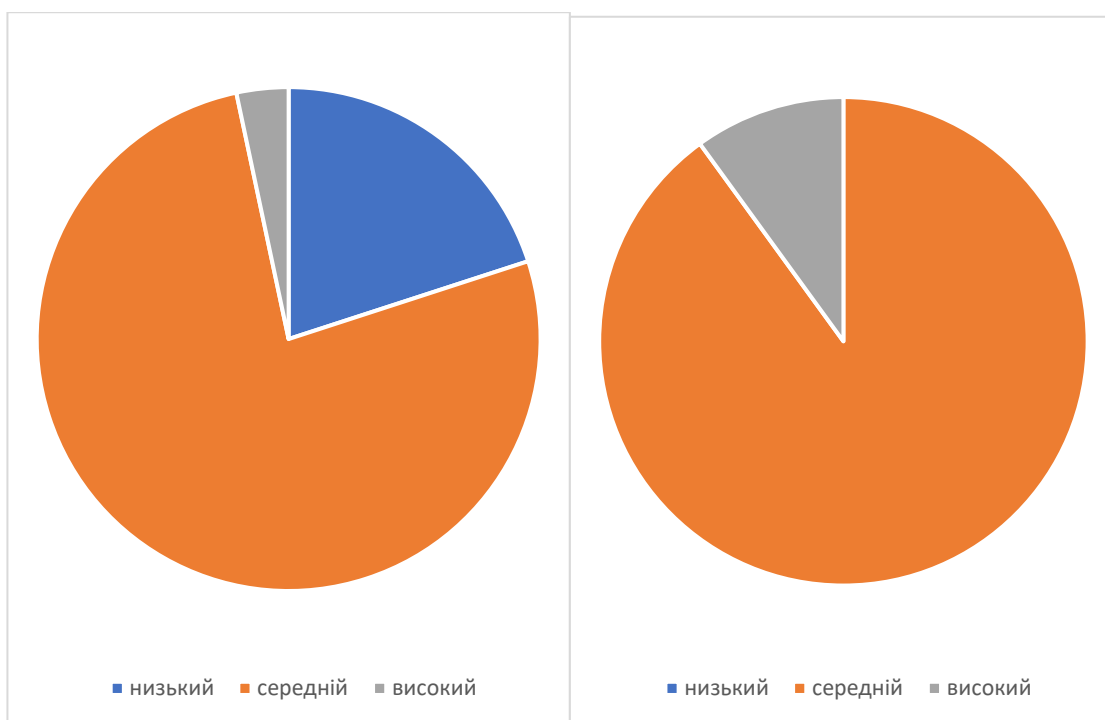

Рис. 2.9. Прояв шкали «Автономність» у юнаків та юнок.

Шкала «Автономність» в підлітків чоловічої статті припадає на середньому рівні прояву (77% осіб), так само і в підлітків жіночої статті дана шкала припадає на середній рівень прояву (90% досліджуваних).

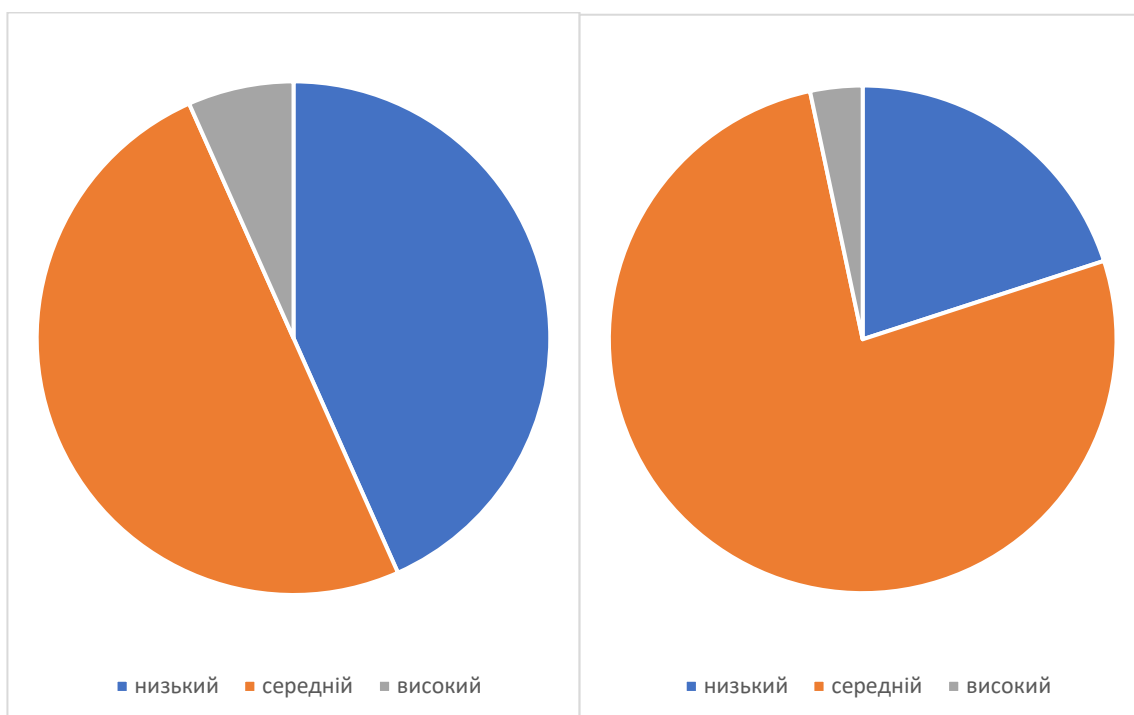

Рис. 2.10. прояв шкали «Спонтанність» у юнаків та юнок.

Також така шкала як «Спонтанність» в більшості юнаків проявляється як середній рівень прояву (50% досліджуваних) і так же само в юнок дана шкала теж знаходиться на середньому рівні прояву (77% досліджуваних).

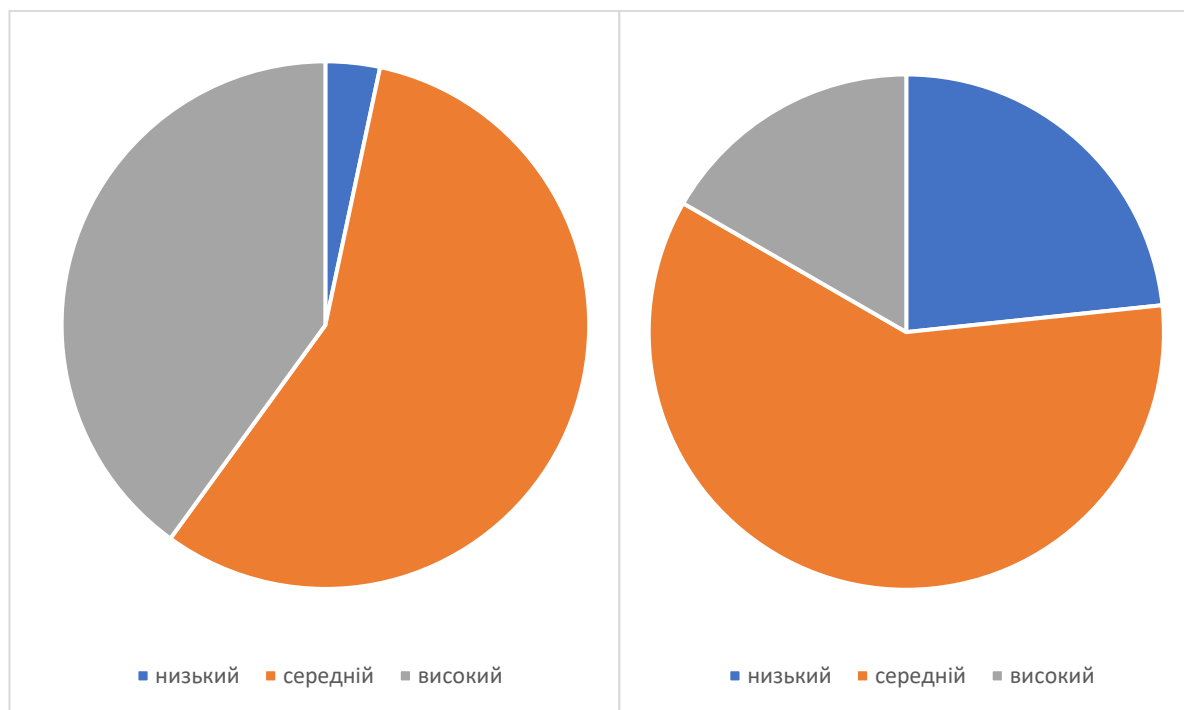

Рис. 2.11. Прояв шкали «Саморозвиток» у юнаків та юнок.

За результатами аналізу даних по шкалі «Саморозвиток» встановлено, що в юнаків та юнок дана шкала знаходиться на одному ж і тому рівні прояву – середньому. У юнаків вона проявляється (57% осіб), а у юнок (60% досліджуваних).

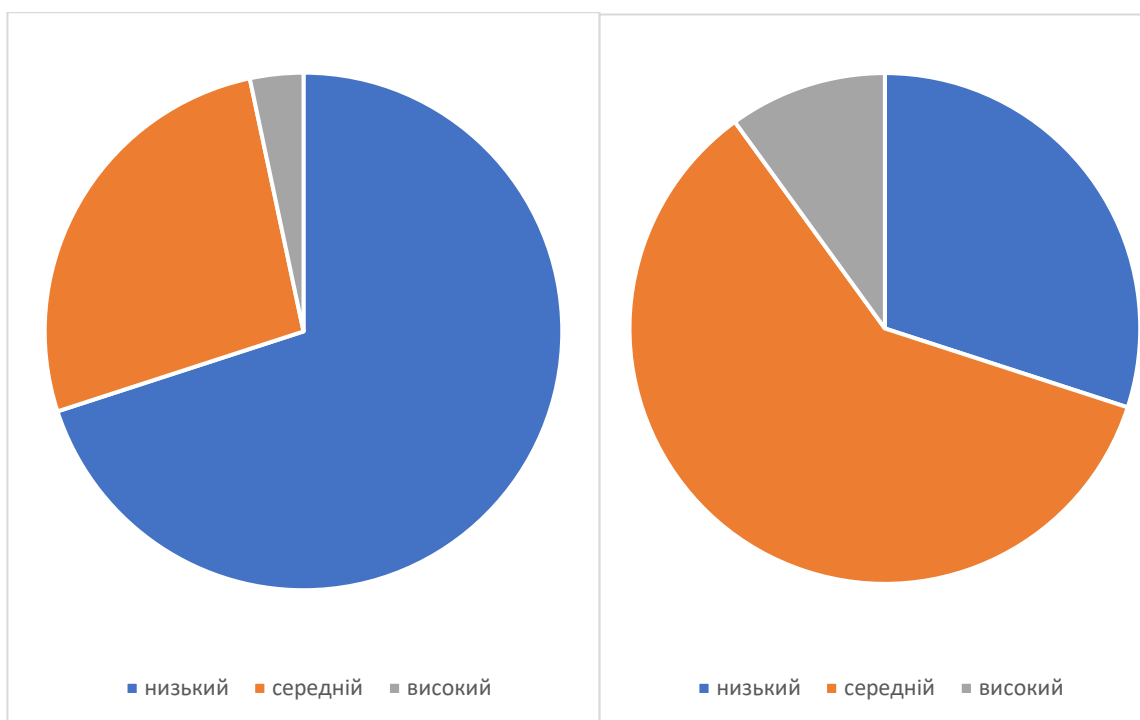

Рис. 2.12. Прояв шкали «Аутосимпатія» у юнаків та юнок.

Наступна шкала, яку ми досліджували – це «Аутосимпатія». В підлітків чоловічої статті вона проявляється у більшості на низькому рівні прояву (70% респондентів), а в більшості підлітків жіночої статті дана шкала проявляється на середньому рівні прояву (60% досліджуваних).

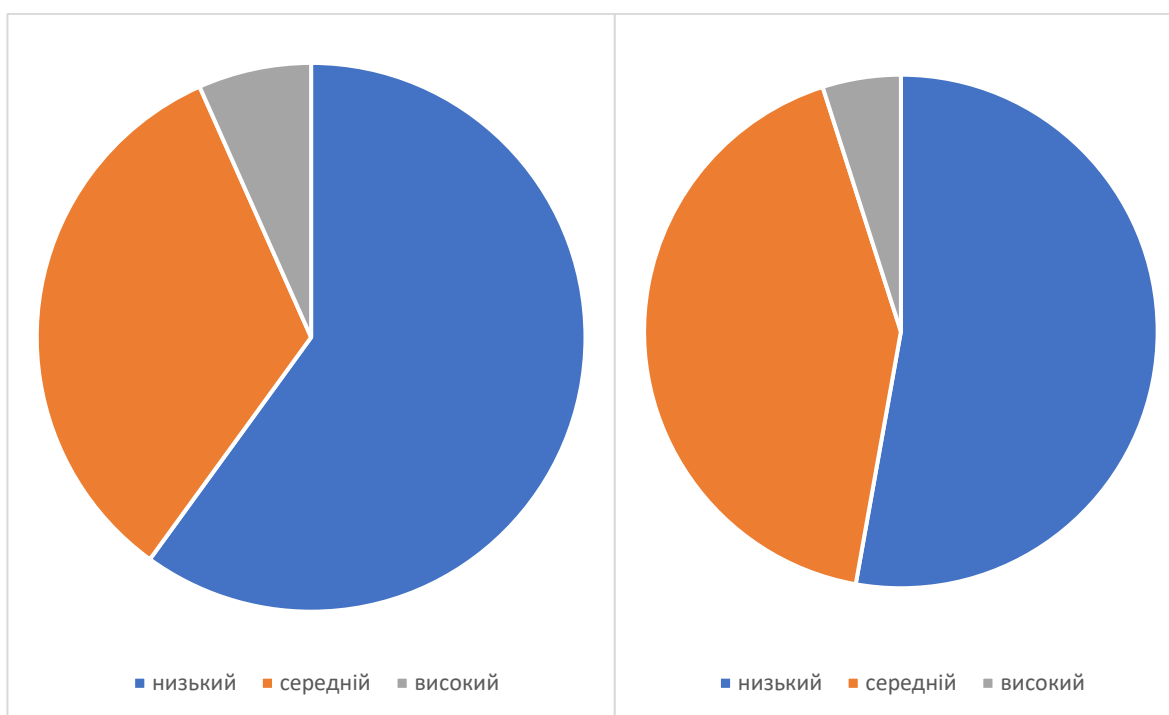

Рис. 2.13. Прояв шкали «Контактність» у юнаків та юнок.

За шкалою «Контактність» ми отримали однакові результати, щодо прояву даної шкали у юнаків та юнок. Результати припадають на низькі рівні прояву, у підлітків чоловічої статі (60% досліджуваних), а у підлітків жіночої статі (50% осіб).

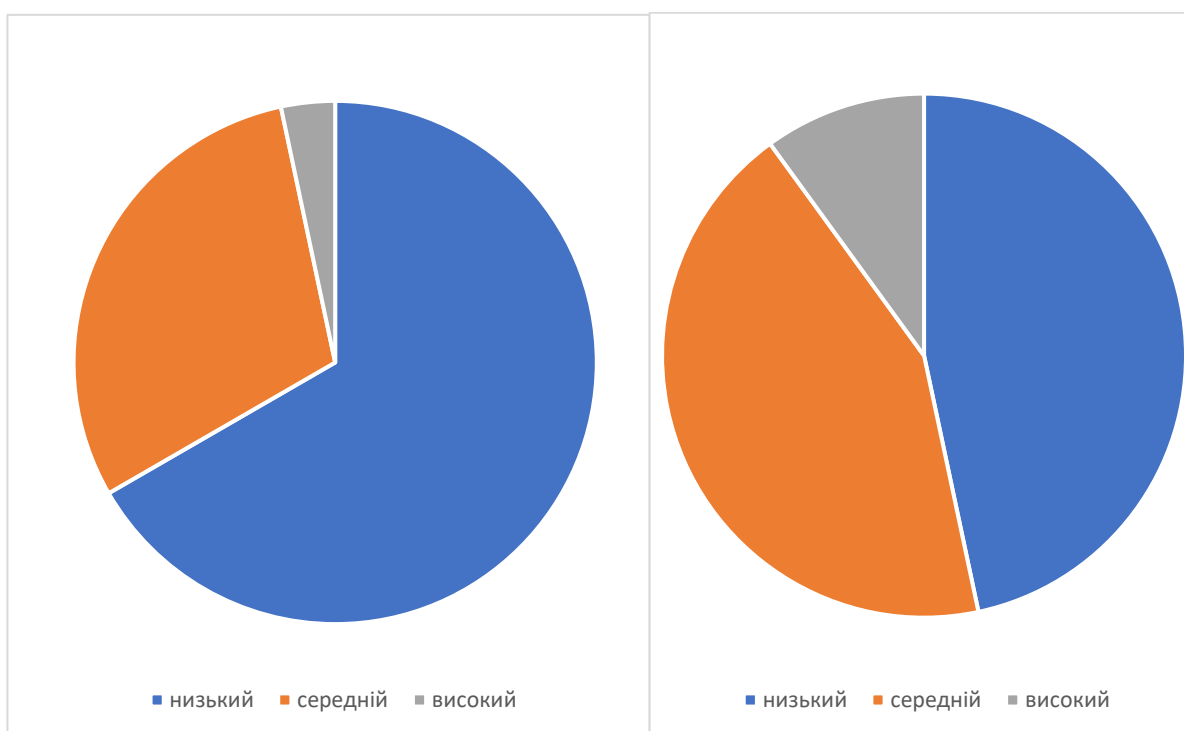

Рис. 2.14. Прояв шкали «Гнучкість в спілкуванні» у юнаків та юнок.

І остання шкала така як «Гнучкість в спілкуванні» в більшості підлітків чоловічої статі проявляється на низькому рівні прояву (67% досліджуваних) так же само і в підлітків жіночої статі дана шкала проявляється на низькому рівні (47% респондентів).

Отже можна зробити висновок за даним дослідженням, що результати даного дослідження у підлітків чоловічої статі і підлітків жіночої статі є дещо різними. У підлітків чоловічої статі найбільше проявляються шкали «Спонтанність», що свідчить про те, що самоактуалізація стала способом життя, а не мрією чи прагненням. Для підлітків є цінним свобода, природність та легкість. А також шкала «Контактність», що говорить про те, що підлітки

здатні знаходити спільну мову з оточуючими людьми, в них високий рівень комунікативних здібностей.

У підлітків жіночої статті найбільш вираженими шкалами є «Погляд на природу людини», що характеризується сталою основою для ширих гармонійних міжособистісних стосунків, їм також є притаманним довіра до людей, чесність та доброзичливість. Шкала «Потреба в пізнанні», дана шкала характеризується бажанням до чогось нового, інтерес до об'єктів, підлітки, яким характерна дана шкала бачать те, що є і цінують це. Та шкала «Саморозуміння», свідчить про чутливість, сензитивність людини до своїх бажань і потреб. Підлітки з високим рівнем саморозуміння не можуть адекватно оцінювати себе.

3. За результатами Тест-опитувальника для визначення самоствавлення особистості, нами отримані такі результати.

За результатами Тест-опитувальника результати проведення діагностики в середньому є такими:

1. Відвертість – у юнаків – сирі бали: 10; стени: 9, у юнків – сирі бали: 6; стени: 6;
2. Самовпевненість – у юнаків – сирі бали: 5; у юнків – сирі бали: 5; стени: 4;
3. Самокерівництво – у юнаків – сирі бали: 6; у юнків – сирі бали: 5; стени: 4;
4. Дзеркальне «Я» - у юнаків – сирі бали: 6; стени: 6, у юнків – сирі бали: 5; стени: 5;
5. Самоцінність – у юнаків – сирі бали: 6; стени: 5, у юнків – сирі бали: 7; стени: 5;
6. Самоприйняття – у юнаків – сирі бали: 7; стени: 5, у юнків – сирі бали: 7; стени: 5;
7. Самоприв'язаність – у юнаків – сирі бали: 7; стени: 6, у юнків – сирі бали: 4; стени: 4;

8. Конфліктність – у юнаків – сирі бали: 5; стени: 5, у юноків – сирі бали: 6; стени: 5;

9. Самозвинувачення – у юнаків – сирі бали: 5; стени: 5, у юноків – сирі бали: 5; стени: 5.

Відповідно, встановлено, що за профілем 9-ти шкал результати є такими:

Низький рівень – 1-5 стенив: у юнаків характеризується у 6-ти шкалах (самовпевненість, самокерівництво, самоцінність, самоприйняття, конфліктність та самозвинувачення), у юноків даний рівень характеризується у 8-ми шкалах (самовпевненість, самокерівництво, дзеркальне «Я», самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність, конфліктність та самозвинувачення).

Високого рівня – 6-10 стенив: у юнаків проявляється у 3-ох шкалах (відвертість, дзеркальне «Я» та самоприв'язаність), у юноків даний рівень проявляється в 1-й шкала (відвертість).

Відповідно до інтерпретації шкал:

Шкала «Відвертість». Самоствавлення, поведінка, яка є значима для особистості, важко усвідомлюється.

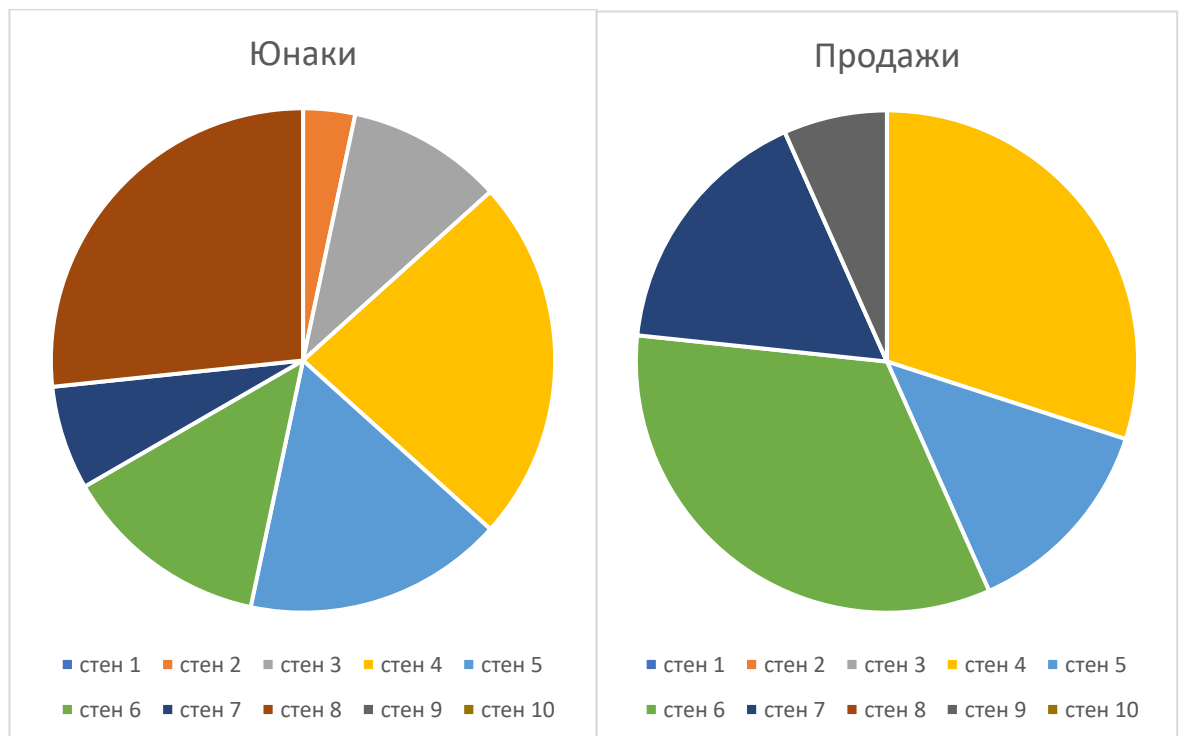

Рис. 2.15. Прояв шкали «Відвертість» у юнаків та юнок.

Високі оцінки проявляються, в юнаків та в юнок: свідчать про закритість, нездатність або небажання усвідомлювати та видавати важливу інформацію про себе, або ж це може свідчити про певну брехню в бік соціуму.

Шкала «Самовпевненість». Характеризує уявлення про себе, як про самостійну, вольову, енергійну, надійну людину, які є за що себе поважати.

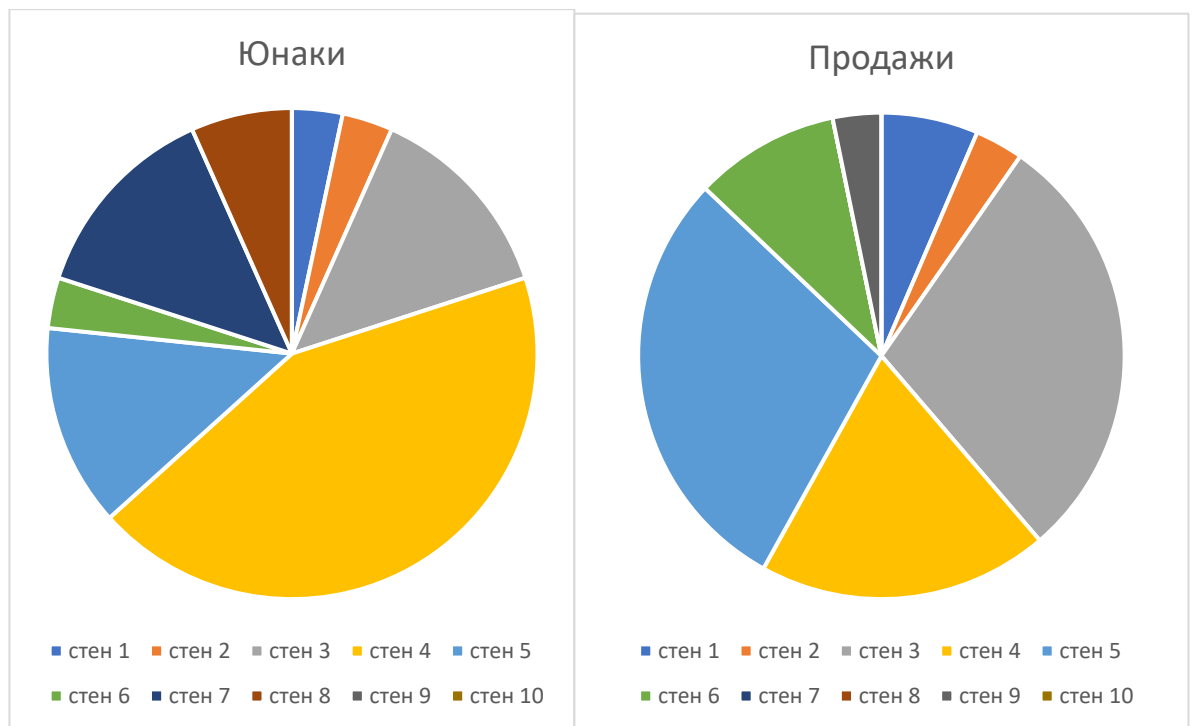

Рис. 2. 16. Прояв шкали «Самовпевненість» у юнаків та юнок.

Низькі оцінки, проявляються в юнаків та в юнок: свідчать про незадоволеність собою та своїми можливостями, та прояв сумніву викликати повагу від оточуючих людей.

Шкала «Самокерівництво». Уявлення про те, що основним джерелом активності та результатів, що стосуються як діяльності, так і власної особистості суб'єкта, є він сам.

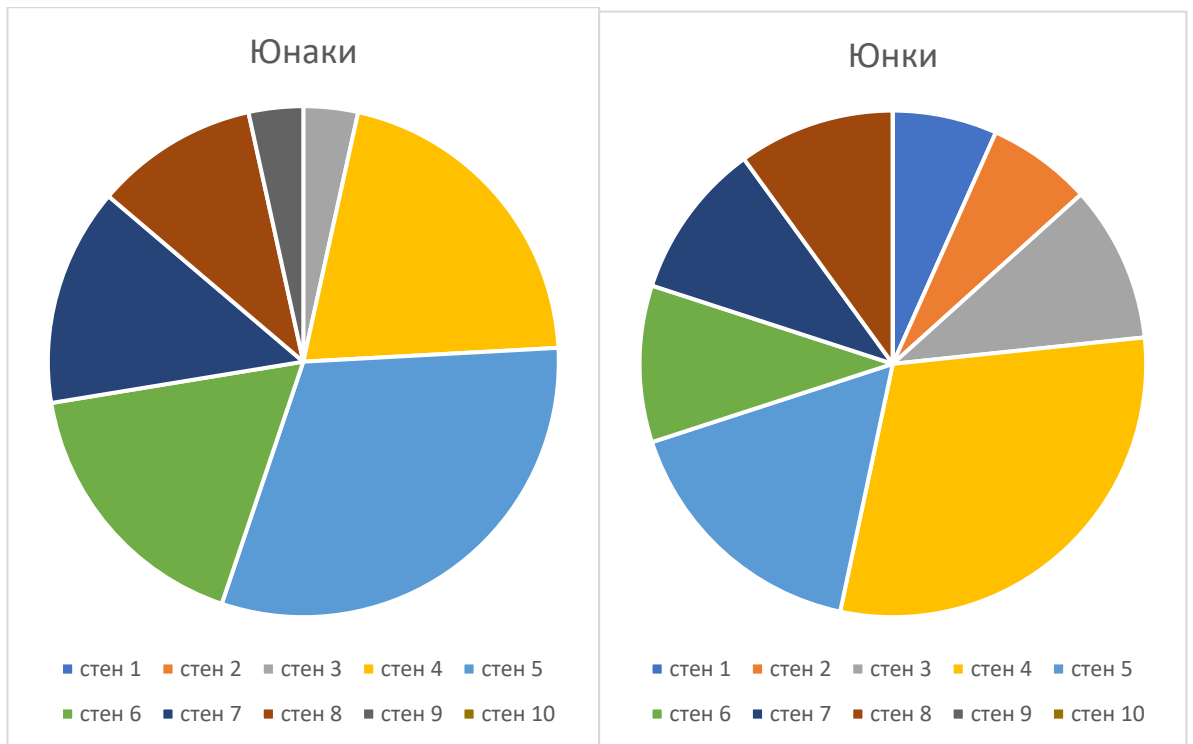

Рис. 2.17. Прояв шкали «Самокерівництво».

Низькі бали, проявляються в юнаків та юнків: свідчать про віру та підвласність «Я» часовим обставинам, погану саморегуляцію, відсутність тенденції шукати проблеми в собі.

Шкала «Дзеркальне Я». Характеризує очікуване ставлення до себе з боку інших.

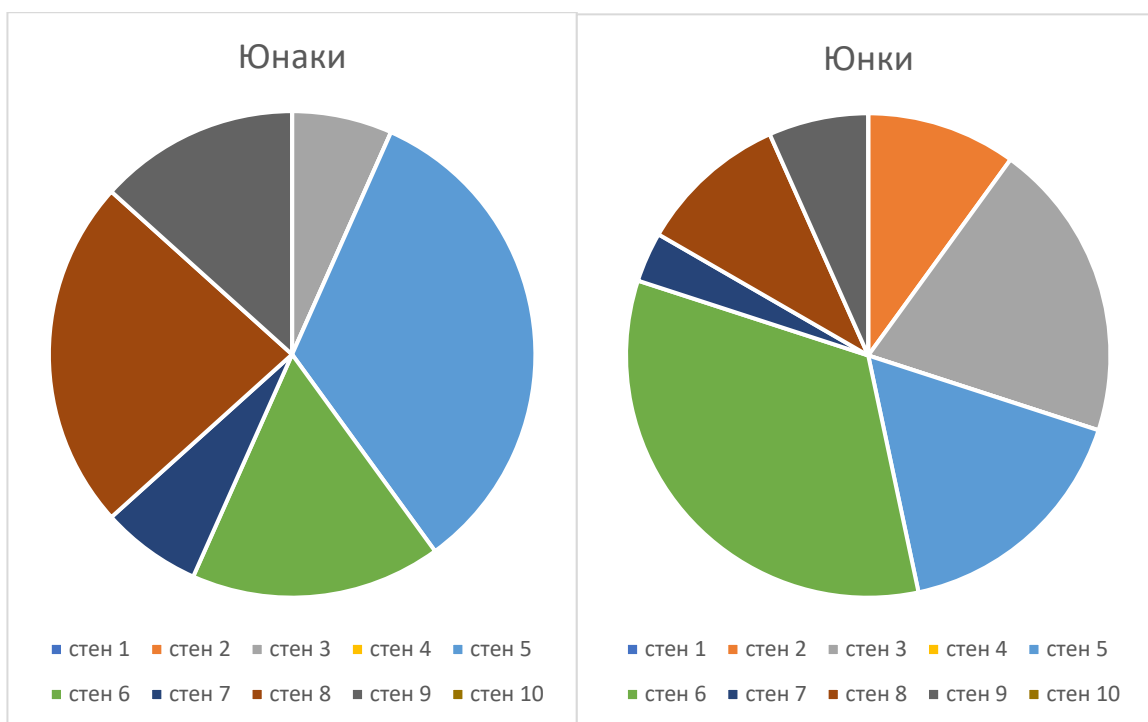

Рис. 2.18. Прояв шкали «Дзеркальне Я».

Високі бали, проявляються тільки в юнаків: свідчать про те, що підлітки чоловічої статті мають уявлення, що їхня особистість, характер та діяльність здатні викликати у інших повагу, симпатію, схвалення та розуміння.

Низькі бали, проявляються тільки в юнок: на відміну від підлітків чоловічої статті за даною шкалою у підлітків жіночої статті дана шкала характеризується тим, що у них думки протилежні, і вони думають над тим, що вони не викликають захоплення або ж поваги від оточуючих, що може призводити до низької самооцінки, невпевненості у собі, що в подальшому може негативно вплинути на формування особистості.

Шкала «Самоцінність». Відображає емоційну оцінку свого «Я» за внутрішніми критеріями (любов, духовність, багатства внутрішнього світу)

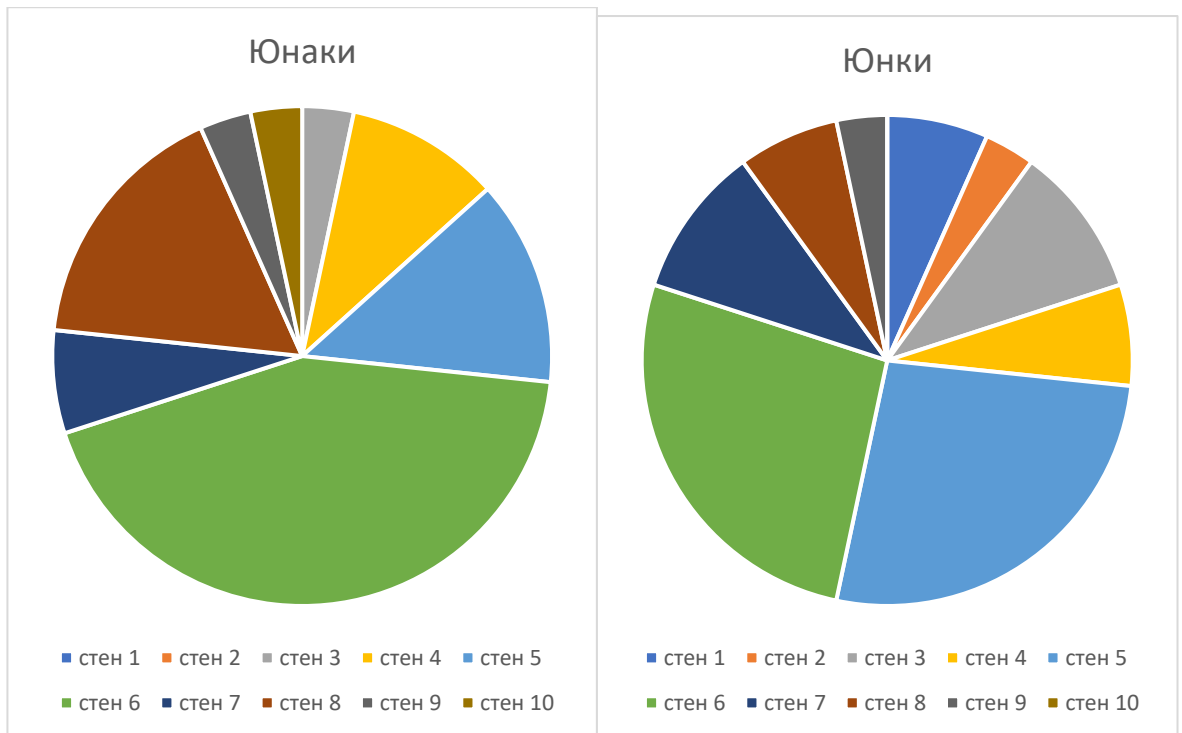

Рис. 2.19. Прояв шкали «Самоцінність».

Низькі бали, проявляються в юнаків та юнків: характеризують недолік свого духовного «Я», проявляються втрата інтересу до свого внутрішнього світу.

Шкала «Самоприйняття». Характеризує ставлення до самого себе або ж до своєї особистості.

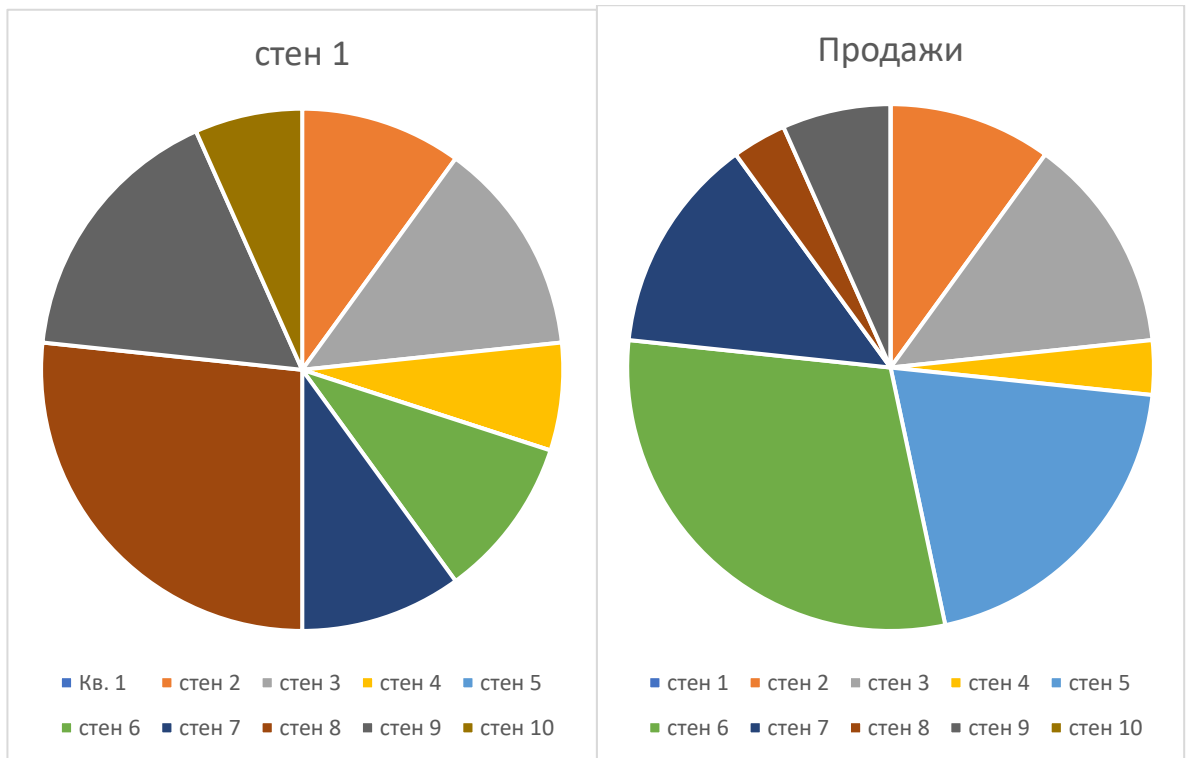

Рис. 2.20. прояв шкали «Самоприйняття» у юнаків та юнок.

Низькі бали, проявляються у юнаків та юноків: свідчать про відсутність доброзичливих якостей в собі (дружнього ставлення до себе, згоди з самим собою, схваленню своїх планів та бажань, безумовне сприйняття себе таким який є), що може свідчити про такий симптом, як – дезадаптація.

Шкала «Самоприв'язаність». Свідчить про бажання змінюватися, змінювати свій внутрішній світ і в той же момент відпускати все те, що було не прийнятним для людини.

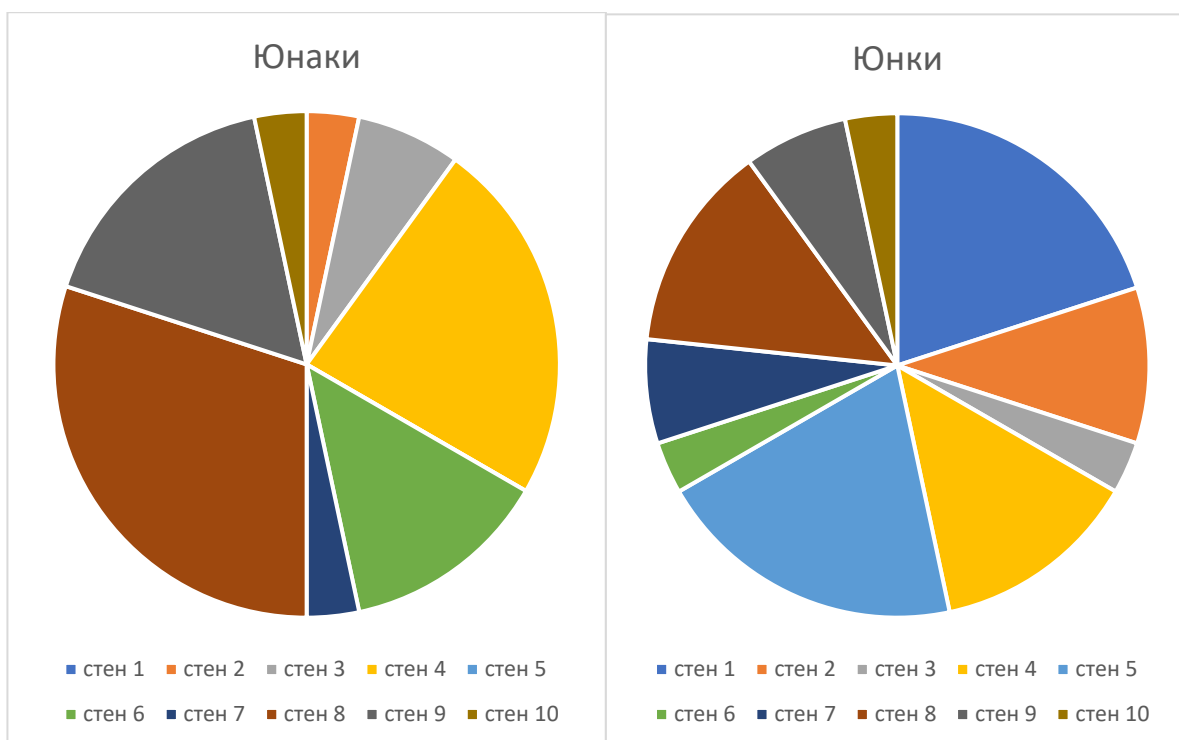

Рис. 2.21. прояв шкали «Самоприв'язаність» у юнаків та юнок.

Високі бали, проявляються тільки в юнаків: характеризує високу прив'язаність, не бажання змінюватися на фоні загального позитивного ставлення до себе. Ці переживання часто супроводжуються прив'язаністю до неадекватного «Я-образу».

Низькі бали, проявляються тільки в юнок: свідчать про бажання щось у собі змінювати, проявлення потягу до відповідності з ідеальним уявленням про себе, також низькі бали по даній шкалі можуть свідчити про незадоволеність собою.

Шкала «Внутрішня конфліктність». Свідчить про наявність саме внутрішніх конфліктів, що може мати великий вплив на формування особистості в підлітків.

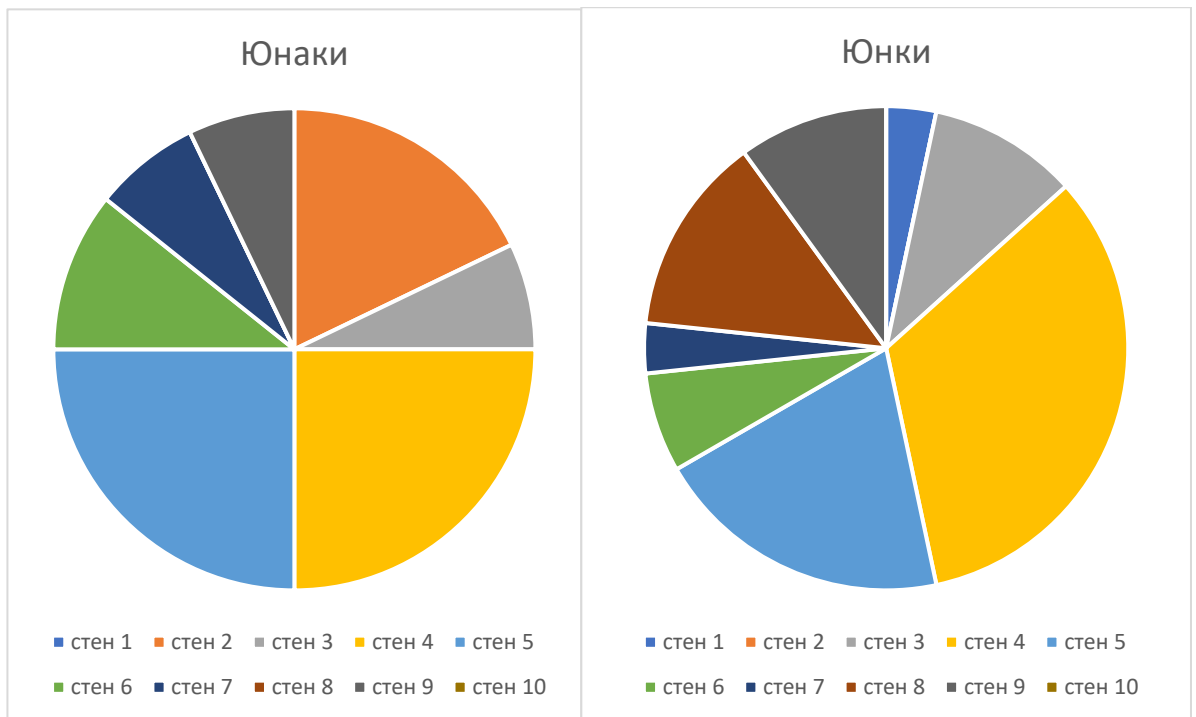

Рис. 2.22. прояв шкали «Конфліктність» у юнаків та юнок.

Низькі бали, проявляються у юнаків та юноків: свідчить про заперечення проблем та закритість.

Шкала «Самозвинувачення». Свідчить, як про внутрішні так і про зовнішні звинувачення самого себе.

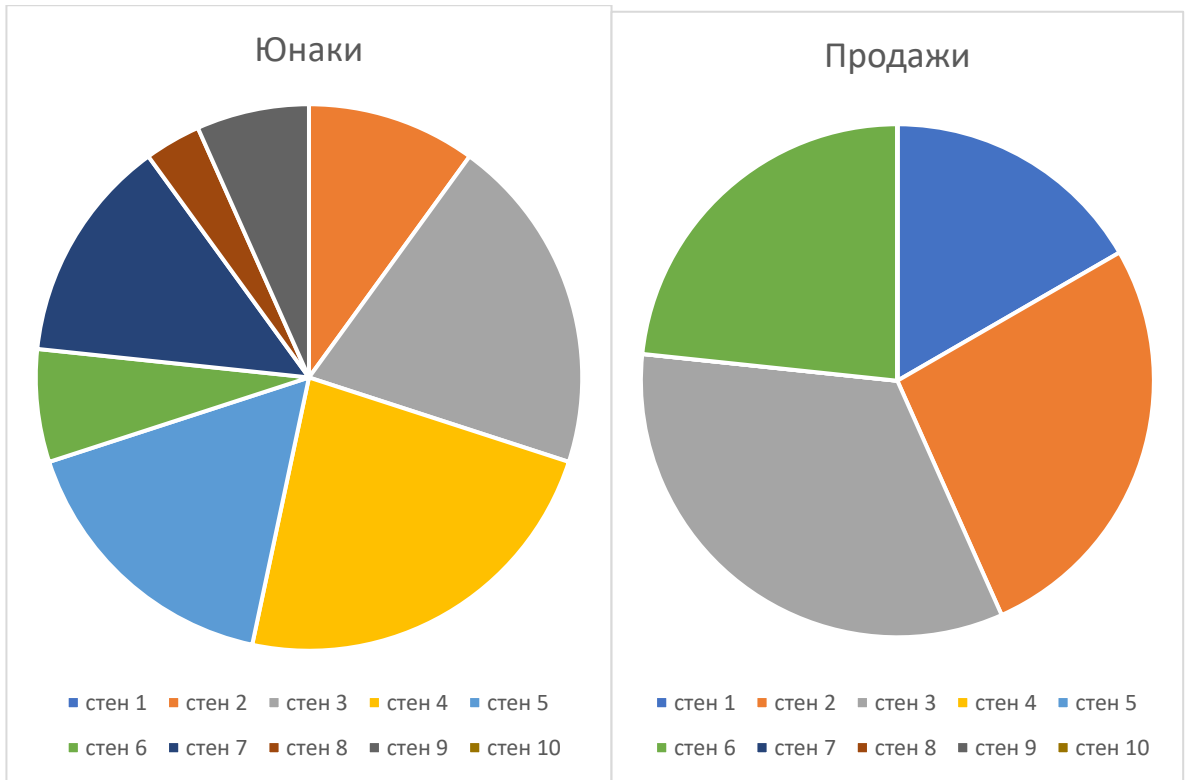

Рис. 2.23. Прояв шкали «Самозвинувачення» у юнаків та юнок.

Низькі бали, проявляються в юнаків та юноків: свідчать про відсутність, будь яких звинувачень та наклепу на самого себе.

Відповідно до отриманих результатів за методикою було складено загальний графік, що представлений на рисунку 2.24.

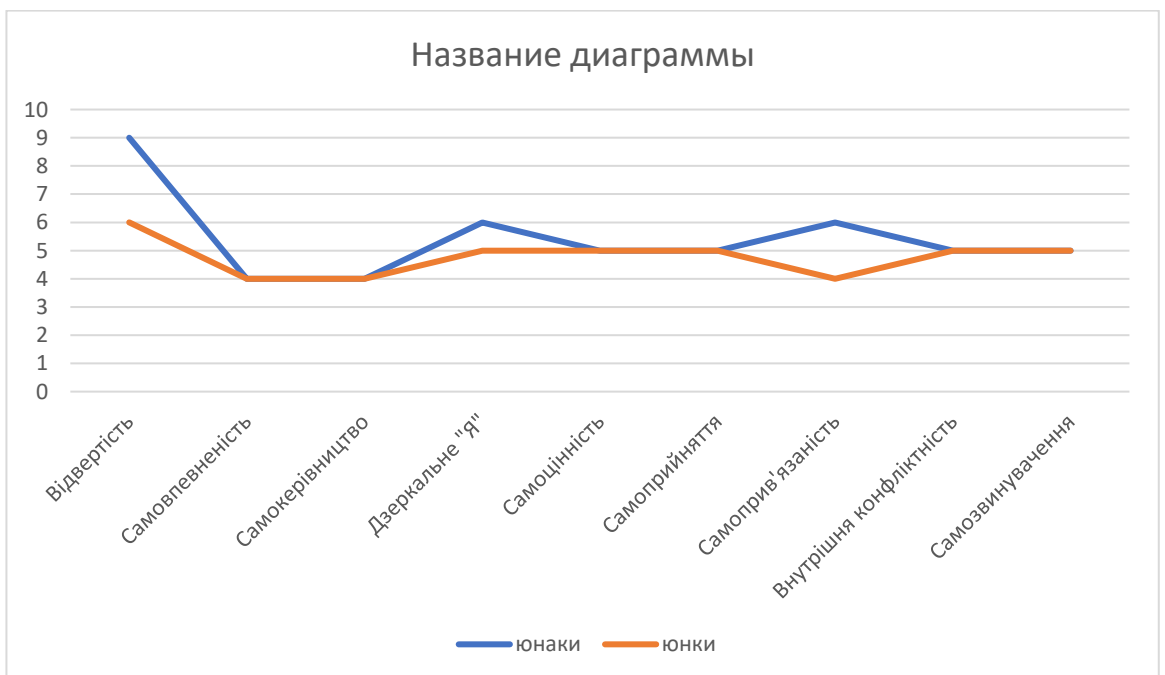

Рис. 2.24. Загальний профіль за 9-ма шкалами.

Дані показують, що результати підлітків чоловічої статті та підлітків жіночої статті дещо відрізняються. Для юнаків найбільш значущою шкалою є – шкала «Відвертість», вона набрала найбільші бали за результатами відповідей. Юнаки є більш закритими, вони не люблять розповідати про себе, або видавати якусь дуже значиму для себе інформацію, яка стосується їхньої особистості. Найбільш низькими результатами у юнаків характеризується шкала «Самовпевненість» - результати даної шкали говорять про те, що підлітки чоловічої статті не є достатньо впевненими у собі, вони не задоволені своїми результатами, що може говорити про те, що можливо підлітки можуть проживати в сім'ях у яких не сприятливий клімат виховання.

Для підлітків жіночої статті високими результатами характеризується шкала «Відвертість», так само, як і у юнаків. Юнок дана шкала теж характеризує, як більш закритих в собі, не бажанням видавати, якусь інформацію про себе та не бажання усвідомлювати якусь нову інформацію про себе. З найбільш низькими результатами у підлітків жіночої статті є декілька шкал, які відображаються на одному рівні – це шкали «Самовпевненість», «Самокерівництво», «Самоприв'язаність» та шкала «Самозвинувачення».

Шкала «Самовпевненість» за низькими результатами говорить про те, що юнки не є цілком задоволені собою, вони не впевнені у своїх можливостях, вони бояться того, що вони не зможуть викликати повагу до себе від інших людей. Дана характеристика може свідчити про те, що більшість підлітків жіночої статті можливо перебувають не в тому середовищі де їх не сприймають і тому в них виникає відчуття невпевненості, що тим же негативно впливає на розвиток особистості.

Шкала «Самокерівництво» теж характеризується низькими балами, що свідчить про те, що підлітки жіночої статті відмовляються шукати недоліки того, що з ними відбувається в самих собі. Можна сказати, що вони у всіх своїх негараздах звинувачують навколишній світ та людей, які їх оточують, що теж

є негативним при формуванні особистості в підлітковому віці – це може призвести і до подальшої недовіри до інших уже в майбутньому.

Шкала «Самоприв'язаність» за низькими результатами говорить про те, що дана група підлітків жіночої статті прагнуть до змін, вони не готові бути замкнутими в собі та невпевненими та намагаються щось змінювати в собі. Дані зміни саме у підлітковому віці можуть відобразитися тим, що юнки можуть якимось чином змінювати свою зовнішність, за ними можна помічати яскравий одяг, який раніше вони не одягали і багато інших зовнішніх змін. Таким чином вони намагаються сподобатися всім, завоювати та привернути увагу оточуючих.

Метою нашого емпіричного дослідження було експериментально вивчити психологічні особливості особистісного зростання підлітків. В даному дослідженні взяли участь 60 учнів Полицького ліцею №1, віком від 12-15 років, серед них було 30 підлітків чоловічої статті та 30 підлітків жіночої статті.

1. Для дослідження основної життєвої орієнтації підлітків було використано Методику вивчення спрямованості особистості «Орієнтована анкета» (В. Смекала, М. Кучера);

2. Для з'ясування загального рівня реалізації особистості та її потенційних можливостей, а також для з'ясування самоактуалізації, було обрано Методику САМОАЛ;

3. Для визначення емоційного та семантичного змісту ставлення особистості до себе, було використано Тест-опитувальник для визначення самоствавлення особистості (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв).

За результатами нашого дослідження ми дійшли висновку, що кожна дитина розвивається по різному, як особистість. В кожного з підлітків проявляються різні прояви особистісного зростання, але є також і такі що співпадають. Даний розвиток залежить від сім'ї в якій виховується дитина, від знайомих з якими вона спілкується та проводить час, також може впливати ставлення однокласників та велике значення також набуває ставлення вчителів до дітей. Також ми дійшли висновку, що до роботи з підлітками потрібно

залучати психологів школи, соціальних працівників, а також проводити роботу з батьками.

РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ БАТЬКАМ ЩОДО ВИХОВАННЯ ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

3.1. Психологічні особливості батьківського піклування

Психологічні особливості батьківського піклування підлітків є складним аспектом, який включає в себе дуже багато нюансів. Під час пубертатного періоду відбувається активне формування особистості, пошук ідентичності, розширення соціальних зв'язків та відбувається початок самостійного життя, що є важливим не тільки для підлітків, а й для батьків. Тому в даний період життя дитини, батьки повинні бути готовими до таких змін та підтримувати комунікацію зі своїми дітьми, щоб створити довірливе середовище.

Батьківство – це відповідальний та водночас складний період у кожного з батьків, а особливо важким він є під час пубертатного періоду.

Першим кроком до гармонійних та довірливих стосунків між батьками та підлітками є те, що батьки усвідомлюють те, що під час пубертатного періоду їхні діти переживають складні зміни у своєму житті, які впливають на сприйняття себе та навколишнього світу і насамперед батьки повинні вміти допомогти дитині пережити цей період. Батькам варто пам'ятати, що підлітковий вік супроводжується фізіологічними змінами, психічними та соціальними, що вкрай впливає на стан дитини, поведінку, що викликає неврівноваженість, конфлікти та протистояння [6].

Для того, щоб краще розуміти дитину у підлітковому віці та стати кращим другом для її, батькам потрібно бути відкритими до сприйняття її почуттів та думок. Батькам потрібно дослухатися до дитини, допомагати виражати почуття та думки. Варто також у складних для підлітків ситуаціях навчитись заспокоювати дитину та надавати підтримку.

Також не менш важливим є те, що батьки повинні ставати прикладом для своїх дітей. Це додає дитині більше впевненості та піднімає самооцінку, що є дуже важливим для формування особистості в підлітковому віці. Батьки

повинні виявляти зацікавленість у справах дитини, розділяти її цікавість до улюбленої справи та завжди підтримувати у нових починаннях [4].

Розуміння особливостей підліткової психології є невід'ємною частиною батьківства. Це дає можливість створити гармонію, довіру між батьками та дитиною та здоровий розвиток та щасливе дитинство підлітків.

Також, що є не менш важливим у психологічних особливостях батьківського піклування – це розуміння емоційних змін підлітків. Пубертатний період характеризується значними емоційними змінами, які викликають дуже багато труднощів між дитиною та батьками. Розуміння емоційних змін в підлітковому віці дає можливість батькам впливати на якість взаємини з дитиною.

До основних аспектів розуміння емоційних змін підлітків є визнання та прийняття їхніх почуттів. Під час підліткового періоду дитина переживає дуже різноманітний спектр емоцій, від гніву до ентузіазму, тому батькам вкрай важливо виявляти терпіння та розуміння та допомогти своїй дитині прожити ці емоції та навчити її правильно проявляти їх без сорому або страху [24].

Також під час емоційних станів батьки повинні вміти ефективно спілкуватися з дітьми. Батьки повинні навчитися конструктивно виражати емоції, що стане прикладом для підлітків та навчить ефективному спілкуванню. Будучи уважними та терплячими батьками до своїх дітей, це може створити надійне та підтримуюче середовище для дітей під час пубертатного періоду [19].

Ключовим для елементом успішного батьківства під час підліткового віку є – якісна комунікація та відкрите спілкування з дитиною. Батьки повинні вміти та бути готовими слухати та проявляти інтерес до думок дитини, а також підтримувати. Відкрите спілкування допоможе встановити високий рівень довіри, підліток починає вільно висловлювати свої думки, відкриватися батькам та створюється комфортна атмосфера між підлітками та батьками, що є дуже важливим у формуванні особистості. Усвідомлення батьками важливості

успішного налагодження комунікації між батьками та підлітком несе за собою позитивний розвиток дитини.

Налагодження розуміння та підтримки між батьками та підлітками є також важливим психологічним аспектом у батьківському піклуванні. Для того, щоб легко налагодити розуміння батьки повинні забезпечити безпеку та стабільність. Для цього батьки повинні створити сприятливі умови для проживання та саморозвитку дитини, а також не менш важливим є стабільність, як психологічна так і фізична, а також і фінансова [40].

Батьки часто використовують традиційні методи виховання, що призводить до втрати довіри. Багато психологів радять обирати «гнучкий підхід», він характеризується на батьки у своєму вихованні дотримуються балансу між свободою та дисципліною. Важливо, щоб батьки не змушували підлітків до суворої слухняності, а радше намагалися вибудувати довірливі стосунки зі своїми дітьми [20].

Соціальне середовище підлітків в цей період значно розширюється, і для них стає надто важливим почуватися впевненими в колективі однолітків. В цей період також зростає навчальне навантаження, що може виникати стресові ситуації, невпевненість в собі перед групою однолітків в якій перебуває підліток. Батьківське виховання повинно включати в себе підтримку в питаннях соціалізації, навчання, уникнення занадто жорстких очікувань, щоб допомогти дитині уникнути емоційного вигорання [44].

Отже успішне батьківське піклування дітей під час пубертатного періоду вимагає розуміння їхніх індивідуальних потреб, забезпечення підтримки у критичні моменти, підтримка здорової комунікації. Психологічна стабільність підлітків значно залежить від батьківського піклування, вміння батьків знаходити баланс між підтримкою та свободою, що дає підліткові можливість розвиватися, приймати самому рішення але в той же момент довіряти та ділитися з батьками у прийнятті рішень.

3.2. Попередження проявів девіантної поведінки підлітків

Дуже часто у підлітків виникають проблеми в самостійній реалізації власних бажань. Тому підліток для того, щоб самоствердитись та реалізуватись, шукає місце у різних молодіжних групах. У таких випадках підлітки об'єднуються неформальні групи. В таких ситуаціях батьки можуть навіть не здогадуватися про те, що їхня дитина належить до певної субкультури та може мати девіантну поведінку [29].

Девіантна поведінка – це відхилення від прийнятих соціальних норм, що може мати різні форми та прояви. Деякі з них є менш небезпечними для суспільства та самого підлітка, тоді як інші можуть мати серйозні наслідки. До основних проявів девіантної поведінки можна віднести:

1. Агресивна поведінка. Дана поведінка проявляється фізичною або словесною агресією, розв'язанням конфліктів та відстоюванням своєї думки. Дуже часто такі ситуації проявляються під час булінгу однолітків або ж непокорі батькам і вчителям;

2. Правопорушення та злочин. Сюди відносяться такі схильності порушення закону, як: дрібні крадіжки, вандалізм, вживання алкоголю або наркотиків, а інколи це може бути і більш складним правопорушенням. Така поведінка підлітка дуже часто є обумовлена тим, що підліток потрапив під великий тиск компанії або ж це може говорити про те, що підліток таким чином намагається самоствердитись;

3. Залежність. Даний прояв такої поведінки характеризується частим вживанням алкоголю, тютюну, наркотиків або азартними іграми. За допомогою цього всього підлітки намагаються уникнути проблем, які могли стати на їхньому шляху, а також це може проходити під впливом компанії однолітків, перед якими підліток хоче виглядати дорослішим;

4. Навчальні проблеми та прогули. У підлітковому віці часто діти виявляють байдужість до навчання, починають пропускати шкільні заняття або ж не виконують домашнє завдання. Зазвичай це наслідок того, що підлітки протестують проти дисципліни, бажання самостійності або невмотивованості;

5. Саморуїнлива поведінка. Тут можна спостерігати, у підлітків схильність до нанесення собі порізів, або суди можна віднести суїцидальні думки або спроби. Це може бути наслідком сімейних проблем або відсутності емоційної підтримки;

6. Ранній початок статевого життя. Такий прояв девіантної поведінки може виникати через відсутність статевого виховання, тиском однолітків або ж недостатній нагляд з боку батьків – все це спонукає підлітка до раннього статевого життя. Але це в подальшому може мати негативні наслідки для їхнього подальшого фізичного та психічного здоров'я [1].

Для того, щоб вчасно проявити та не допустити девіантної поведінки у підлітків, психологи радять батькам перш за все:

- спілкуватися з дитиною, а також не менш важливим в цій ситуації є те, що не потрібно дитину підганяти, а давати можливість їй розповісти тоді, коли вона сама до цього буде готовою;

- батькам, потрібно проявлять велику увагу тому, куди ходить їхня дитина та як проводить час та обговорювати цю тему. Також, є важливим виявляти терпіння, наполегливість для уникнення дискомфорту та агресії з боку дитини;

- батьки повинні опанувати інтернет-ресурси, мати власний акаунт та стати другом для дитини в соціальних мережах. Радиться батькам, переважно заходити на сторінки дитини аналізувати вміст сторінки, фото (особливу увагу приділяти тим фото, які є збережені, поширені або вподобані), статуси, які вона постить. Час від часу потрібно переглядати групи, в які приєднується підліток, а також можна переглядати і сторінки друзів підлітків [3].

Також дуже важлива є взаємодія школи з підлітками. Повинна бути психологічна підтримка, особливе значення це має приділяти школа тому, що дуже багато часу дитина проводить саме в школі. Шкільні психологи та соціальні працівники, повинні проводити регулярні консультації з підлітками, що може допомогти виявити девіантну поведінку або її прояви [35].

Також школи повинні проводити додаткові заняття, тренінги з профілактики поведінки відхиленої від норми, зокрема це повинні бути курси з емоційної грамотності, розв'язання конфліктів та розвитку комунікативних навичок. Основні програми, що включають в себе обговорення здорового способу життя, допоможуть підлітків приймати правильні для себе рішення [10].

Формування здорового дозвілля є одним з попередження девіантної поведінки у підлітків. Нудьга або відсутність конструктивного дозвілля, що може призвести до девіантної поведінки у підлітків. Школи та громадські організації можуть організовувати різні спортивні секції, творчі гуртки, волонтерські проекти, що допоможе підліткам розвиватися, самореалізовуватись, розвивати таланти та формувати позитивну оточення, що застереже підлітків від пошуку тих груп, які можуть призвести до негативних навичок.

Також дуже позитивною практикою може слугувати соціальні проекти та ініціатива. Підлітки можуть залучатися до різних волонтерських груп, де вони можуть допомагати іншим. Таким чином підлітків розвивається почуття відповідальності та цінності соціальних груп, а також підлітки не відчують себе самотніми [25].

Інформування та просвіта є обов'язковим пунктом для попередження девіантної поведінки у підлітковому віці. Важливо, щоб підлітки були проінформовані, а саме розуміли наслідки девіантної поведінки. Проведення лекцій, різних семінарів допомагає застерегти підлітків від потенційно небезпечних ситуацій [21].

Отже, кожен із проявів девіантної поведінки може бути пов'язаний з певними психологічними або соціальними факторами, зокрема проблемами в сім'ї, негативним впливом однолітків, низькою самооцінкою або навіть психологічними розладами. Важливо звертати увагу на ці прояви та працювати над їх попередженням залучати до цього процесу батьків, шкільних психологів або звертатися до кваліфікованого психолога, а також залучати друзів,

однолітків з якими спілкується підліток та за допомогою цього надавати підтримку підліткам у процесі дорослішання.

Отже, психолого-методичні рекомендації сформовані на формування довірливих стосунків, які забезпечують в майбутньому емоційну безпеку для підлітків, що в той же час допомагає сформулювати позитивний розвиток особистості та уникнути прояву девіантної поведінки у підлітковий вік дитини.

До основних рекомендацій можна віднести:

1. Активне слухання та емпатія;
2. Чіткі межі та правила;
3. Підтримка самостійності;
4. Стимулювання позитивної самооцінки;
5. Конструктивне вирішення конфліктів;
6. Приклад власної поведінки.

Дотримання батьками цих рекомендацій допоможе підлітку гармонійно розвивати свою особистість, допоможе подолати труднощі підліткового періоду та сформувати стійкий фундамент для дорослого життя. Розуміння батьками вікових особливостей та потреб дитини, відкритість до діалогу і взаємопідтримка є ключем до побудови здорових та позитивних сімейних стосунків.

ВИСНОВКИ

У процесі теоретичного дослідження розвитку особистості підлітків були виявлені ключові психологічні особливості їхнього особистісного зростання, які визначаються як структурними, так і динамічними аспектами розвитку. Підлітковий вік, що є періодом активного формування ідентичності, самосвідомості та соціальних зв'язків, виявився критично важливим для становлення особистості, що підтверджується численними теоретичними та емпіричними дослідженнями.

Було проаналізовано роль формування ідентичності та виявлено, що підлітки активно шукають ідентичність, що супроводжується кризами самоусвідомлення. У цей період вони порівнюють себе як із дорослими, так і з однолітками, що може призводити до відчуття невпевненості чи, навпаки, до завищеної самооцінки. Це вказує на необхідність підтримки в даному процесі з боку дорослих, аби уникнути негативних наслідків, таких як депресія або девіантна поведінка.

Аналіз психологічних аспектів формування особистості показав, що в підлітковому віці діти демонструють високий рівень емоційної нестабільності, що викликано як фізіологічними, так і соціальними факторами. Зміни в гормональному фоні, переживання стресу внаслідок соціального тиску та очікувань з боку суспільства створюють значні виклики для їхньої психічної стійкості. У цьому контексті важливою є роль психічного благополуччя, яке може бути підтримане через відкриту комунікацію з батьками та педагогами.

Результати емпіричного дослідження підтвердили, що підлітковий вік є важливим етапом у розвитку особистості, а саме спілкування з однолітками стає значущим для підлітків, оскільки вони шукають підтримку та розуміння у своїх ровесників. Взаємодія з ровесниками не лише сприяє розвитку соціальних навичок, але й дозволяє підліткам уникати ізоляції, яка може призвести до негативних емоційних станів.

Дослідження показало, що підлітки активно формують свої ціннісні орієнтації, які впливають на їхнє майбутнє. Це підкреслює важливість

морального виховання, яке повинно бути усвідомленим і цілеспрямованим, щоб допомогти підліткам стати гармонійними особистостями.

На основі отриманих результатів, рекомендується розробка програми психологічної підтримки для підлітків, включаючи групові заняття, які сприятимуть формуванню здорових соціальних зв'язків і навичок взаємодії.

Психологічні рекомендації для батьків щодо виховання дітей у цей період підкреслюють необхідність створення підтримуючого середовища, яке сприяє розвитку автономності та самостійності підлітків.

Важливо включити в навчальні програми школи теми, пов'язані з психологічним розвитком, самосвідомістю та формуванням ідентичності, щоб підготувати підлітків до викликів, з якими вони можуть стикатися.

З огляду на недостатню розробленість певних аспектів формування особистості підлітків, подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення впливу різних соціальних і культурних контекстів на особистісне зростання. Особливо важливими є питання гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації та впливу соціальних медіа на психоемоційний стан підлітків.

Отже, результати даного дослідження можуть стати основою для подальших наукових розробок у сфері психології підліткового віку, а також практичними рекомендаціями для психологів, педагогів і батьків. Важливість цього дослідження полягає в його внеску в розуміння складного процесу особистісного зростання підлітків, що потребує комплексного підходу та міждисциплінарних зусиль для підтримки молодого покоління в їхньому розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєва Л. С. Значимість відхилення поведінки підлітків від типу неблагополучних сімей. Харків. 1995. 9 с.
2. Алексеєва М. І., Дригус М. Т. Дослідження мотиваційної сфери особистості підлітка. Київ. 1994. 124 с.
3. Апетик Н. М. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями. Чернівці. 2002. 79 с.
4. Бех І. Д. виховання особистості. Київ. 2002. 97-98 с.
5. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ. 1995. 38 с.
6. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ. 1998. 210 с.
7. Беякова Ю. А. Аналіз поглядів і становлення теорії Я-концепція особистості. Київ. 2005. 35 с.
8. Близнюкова О. М. Психологічний аналіз чинників кризи підліткового віку. Проблеми сучасної психології. Кам'янець-Подільський. 2010. 75-80 с.
9. Божович Л. І. Стапи формування особистості в онтогенезі. Харків. 1995. 81 с.
10. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки. Київ. 2006. 88 с.
11. Бреслав Г. М. емоційні особливості формування особистості в дитинстві. Київ. 2017. 100 с.
12. Буковинська М. Л. Формування та розвиток особистості: соціальний аспект. Формування ринкових відносин в Україні. Київ. 2012. 34-48 с.
13. Булах І. С. До проблеми провідного психологічного новоутворення особистості підліткового віку. Харків. 2001. 54 с.
14. Булах І. С. Особистісний підхід до вивчення самопізнання підлітків. Психологія самосвідомості. Харків. 1999. 68 с.
15. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи. Вінниця. 2016. 340 с.
16. Булах І. С. Специфіка особистісного зростання підлітка. Київ. 2002. 99 с.

17. Вікова психологія: підручник. За ред. Р. В Павелків. Київ : Корндор, 2015. 203 с.
18. Вовканич М. Д. Самосвідомість як чинник особистісного розвитку підлітка. Ужгород. 2014. 67 с.
19. Герман Дж. Психологічна травма та шляхи до її одужання. Львів. 2015. 154 с.
20. Глушко Л. О. Чинники формування впевненості у собі в школярів підліткового віку. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Київ. 2012. 89-90 с.
21. Демянів І. о. Дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітка. Слов'янськ. 2003. 86-70 с.
22. Долинська Л. В. Умови та критерії особистісного зростання в основних персонологічних теоріях. Київ. 2000. 142с.
23. Заброцький М. М. Основи вікової психології Тернопіль. 2004. 96-100 с.
24. Зверєва О. Л. Сімейна педагогіка і домашнє виховання. Київ. 2003. 167 с.
25. Знаковська Н. М. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. Київ. 2017. 5 с.
26. Ісаєва О. . Формування самосвідомості, зокрема самооцінки у підлітковому віці. Дніпро 2020. 27 с.
27. Кириченко Т. В. Психологічні механізми саморегуляції поведінки підлітків. Київ. 2001. 200 с.
28. Козубовська І. І. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх. Ужгород. 1996. 157 с.
29. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ. 1989. 166 с.
30. Кулагін і. Ю. Вікова психологія. Київ. 2021. 45 с.
31. Максименко С. Д. Науково-психологічні основи формування особистості. Київ. 1991. 79-83 с.

32. Максименко С. Д. Основи генетичної психології. Київ. 1998. 83 с.
33. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія. Київ. 2008. 45 с.
34. Максимов Н. Ю. Психологія девіантної поведінки. Київ. 2011. 79 с.
35. Максимова Н. Ю. Психологічні фактори узалежнення неповнолітніх від алкоголю і наркотиків та засоби його попередження. Київ. 1998. 207 с.
36. Москаленко В. І. Діалектика ідентифікації та ідентичності в процесі самоідентифікації особистості. Черкаси. 46-51 с.
37. Ніколенко Д. Ф. Індивідуально-психологічні особливості особистості. Київ. 1987. 43 с.
38. Осьмак Л. П. Профілактика асоціальних форм самоствердження підлітків. Київ. 1997. 32 с.
39. Підлісний І. П. Корекція девіантної поведінки школярів: Експериментальні матеріали. Черкаси. 2002. 34 с.
40. Подоляк Л. Г. Розвиток самосвідомості і самооцінки у молодших школярів. Особливості психічного розвитку учнів підготовлених у І-ІІІ класів загальноосвітньої школи. Київ. 1984. 56 с.
41. Поліщук в. М. Вікова та педагогічна психологія. Суми. 2007. 164-167 с.
42. Потапчук Л. В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників. Київ. 2021. 43 с.
43. Рашковська І. В. Уявлення підлітків про життєві орієнтири та ідеали. Київ. 2011. 14 с.
44. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників. Київ. 1998. 134 с.
45. Рибалка В. В. Психологічна структура особистості. Київ. 2000. 114-117 с.
46. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці. Одеса. 2009. 67-89 с.
47. Савчин М. В. Вікова психологія. Дрогобич. 2001. 287 с.

48. Савчин М. В. Методологічні засади вивчення відповідальності та її проявів у поведінці людини. Люцьк. 1994. 276 с.
49. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. Київ. 1996. 128 с.
50. Свіденська Г. М. Теоретичні та методологічні засади психологічного дослідження самосвідомості підлітка. Київ. 2011. 383 с.
51. Скрипченко О. В., Волинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія. Просвіта . 2001. 106 с.
52. Слободяник В. І., Сірко Р. І. Аналіз психологічних особливостей кризи підліткового віку. Створення безпечного середовища як умова формування позитивного життєвого шляху особистості дитини. Львів. 2013. 64-73 с.
53. Степаненко В. І. Наукові підходи до трактування сутності і змісту девіантної поведінки на базі гіперздібностей. Харків. 2018. 84 с.
54. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Харків. 1978. 56-58 с.
55. Токарева Н. М. Вікові аспекти виховання школяра. Виховна робота в школі. Кривий Ріг. 2006. 67-80 с.
56. Фурманов І. А. Дитяча агресивність: психодіагностика і корекція. Київ. 2016. 124 с.
57. Хомчук О. П. Автономність як особистісна детермінантна впевненість у собі в підлітків. Київ. 2013. 79-85 с.
58. Шевченко З. В. Криза ідентичності як деструктивний прояв індивідуалізму: соціально-філософський аналіз. Черкаси. 2007. 46 с.
59. Яворська-Ветрова І. В. Теоретичний аналіз феноменів особистісного становлення в контексті розвитку самосвідомості у сучасних наукових дослідженнях. Кам'янець-Подільський. 2012. 851 с.
60. Якубова Ю. М. Батьків не обирають: проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні. Київ. 2017. 56-58 с.
61. Alessandri S.M. Attention, play, and social behavior in ADHD preschoolers. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2021. 145.

62. Coffman J. K., Reliability and validity of the Parent-Child Relationship Inventory: Evidence from a longitudinal cross-informant investigation, *Psychological Assessment*. 2019. 265.

63. Fabiano G.A. A waitlist-controlled trial of behavioral parent training for fathers of children with ADHD. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*. 2019. P. 57.

64. Gau S.S. Maternal parenting styles and mother – child relationship among adolescents with and without persistent attention – deficit/hyperactivity disorder. *Research in developmental disabilities*. 2016. P. 35-39.

65. Maslow A. H. Neurosis as a failure of personal growth. *Humanitas*. 1967. P. 432-433.

66. Mussen P. N., Conger J. J., Kagan J. *Child development and personality*. N. Y. 1964. 256-260.

67. Noeder M.M. The impact of parent-child factors on the play abilities of children diagnosed with Attention -Deficit/Hyperactivity Disorder, Autism Spectrum Disorder and Speech Language Impairment (Masters thesis).

68. Rauste M. The image of man among Finnish boys and girls, on the basis of material from Helsinki and North-Karelia, Rep. from Department of Psychol. Univ. of Turku. 1975. N 356.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця до Методики вивчення спрямованості особистості «Орієнтована анкета» (В. Смекала, М. Кучера)

Таблиця 1.

Чоловіча стать				Жіноча стать		
Шкали Рівні	Спрямованість на себе	Колективістська спрямованість	Дійова спрямованість	Спрямованість на себе	Колективістська спрямованість	Дійова спрямованість
Низький	2 (7%)	1 (3%)	24 (80%)	0 (0%)	5 (17%)	19 (63%)
Нижче середнього	1 (3%)	7 (23%)	6 (20%)	0 (0%)	3 (10%)	6 (20%)
Середній	2 (7%)	6 (20%)	0 (0%)	3 (10%)	7 (23%)	2 (7%)
Вище середнього	11 (37%)	9 (30%)	0 (0%)	4 (13%)	6 (20%)	3 (10%)
Високий	14 (47%)	7 (23%)	0 (0%)	23 (77%)	9 (30%)	0 (0%)

Додаток Б

Таблиця до Методики САМОАЛ

Таблиця 2

	Чоловіча стать			Жіноча стать		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Орієнтація в часі	17 (56%)	13 (43%)	0 (0%)	16 (53%)	14 (47%)	0 (0%)
Цінність	9 (30%)	21 (70%)	0 (0%)	13 (43%)	15 (50%)	2 (7%)
Погляд на природу людини	21 (70%)	9 (30%)	0 (0%)	6 (20%)	19 (63%)	5 (17%)
Потреба в пізнанні	14 (47%)	16 (57%)	0 (0%)	6 (20%)	17 (57%)	7 (23%)

Креативність	6 (20%)	24 (80%)	0(0%)	2 (7%)	25 (83%)	3 (10%)
Автономність	6 (20%)	23 (77%)	1 (3%)	0 (0%)	27 (90%)	3 (10%)
Спонтанність	13 (43%)	15 (50%)	2 (7%)	6 (20%)	23 (77%)	1 (3%)
Саморозвиток	1 (3%)	17 (57%)	0 (0%)	7 (23%)	18 (60%)	5 (17%)
Аутосимпатія	21 (70%)	8 (27%)	1 (3%)	9 (30%)	18 (60%)	3 (10%)
Контактність	18 (60%)	10 (33%)	2 (7%)	15 (50%)	12 (40%)	3 (10%)
Гнучкість в спілкуванні	20 (67%)	9 (30%)	0 (0%)	14 (47%)	13 (43%)	3 (10%)

Додаток В

Таблиці до Тесту-опитувальника для визначення самоствавлення особистості (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв)

Таблиця 3

Чоловіча стать										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Шкала «Відвертість»	0 (0%)	1 (3%)	3 (10%)	7 (23%)	5 (17%)	4 (13%)	2 (7%)	8 (27%)	0 (0%)	0 (0%)
Шкала «Самовпевненість»	1 (3%)	1 (3%)	4 (13%)	13 (43%)	4 (13%)	1 (3%)	4 (13%)	2 (7%)	0 (0%)	0 (0%)
Шкала «Самокерівництво»	0 (0%)	0 (0%)	1 (3%)	6 (20%)	9 (30%)	5 (17%)	4 (13%)	3 (10%)	1 (3%)	1 (3%)
Шкала «Дзеркальне Я»	0 (0%)	0 (0%)	2 (7%)	0 (0%)	10 (33%)	5 (17%)	2 (7%)	7 (23%)	4 (13%)	0 (0%)
Шкала «Самоцінність»	0 (0%)	0 (0%)	1 (3%)	3 (10%)	4 (13%)	13 (43%)	2 (7%)	5 (17%)	1 (3%)	1 (3%)
Шкала «Самоприйняття»	0 (0%)	3 (10%)	4 (13%)	2 (7%)	0 (0%)	3 (10%)	3 (10%)	8 (27%)	5 (17%)	2 (7%)
Шкала «Самоприв'язаність»	0 (0%)	1 (3%)	2 (7%)	7 (23%)	0 (0%)	4 (13%)	1 (3%)	9 (30%)	5 (17%)	1 (3%)
Шкала «Конфліктність»	0 (0%)	5 (17%)	2 (7%)	7 (23%)	7 (23%)	3 (10%)	2 (7%)	0 (0%)	2 (7%)	2 (7%)
Шкала «Сазвинувачення	0 (0%)	3 (10%)	6 (20%)	7 (23%)	5 (17%)	2 (7%)	4 (13%)	1 (3%)	2 (7%)	0 (0%)

Таблиця 4

Жіноча стаття										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Шкала «Відвертість»	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	9 (30%)	4 (13%)	10 (33%)	5 (17%)	0 (0%)	2 (7%)	0 (0%)
Шкала «Самовпевненість»	2 (7%)	1 (3%)	9 (30%)	6 (20%)	9 (30%)	3 (10%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (3%)	0 (0%)
Шкала «Самокерівництво»	2 (7%)	2 (7%)	3 (10%)	9 (30%)	5 (17%)	3 (10%)	3 (10%)	3 (10%)	0 (0%)	0 (0%)
Шкала «Дзеркальне Я»	0 (0%)	3 (10%)	6 (20%)	0 (0%)	5 (17%)	10 (33%)	1 (3%)	3 (10%)	2 (7%)	0 (0%)
Шкала «Самоцінність»	2 (7%)	1 (3%)	3 (10%)	2 (7%)	8 (27%)	8 (27%)	3 (10%)	2 (7%)	1 (3%)	0 (0%)
Шкала «Самоприйняття»	0 (0%)	3 (10%)	4 (13%)	1 (3%)	6 (20%)	9 (30%)	4 (13%)	1 (3%)	2 (7%)	0 (0%)
Шкала «Самоприв'язаність»	6 (20%)	3 (10%)	1 (3%)	4 (13%)	6 (20%)	1 (3%)	2 (7%)	4 (13%)	2 (7%)	1 (3%)
Шкала «Конфліктність»	1 (3%)	0 (0%)	3 (10%)	10 (33%)	6 (20%)	2 (7%)	1 (3%)	4 (13%)	3 (10%)	0 (0%)
Шкала «Сазвинувачення»	5 (17%)	8 (27%)	10 (33%)	0 (0%)	0 (0%)	7 (23%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)